

Zdravotně
sociální fakulta
Faculty of Health
and Social Studies

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Zdravotně sociální fakulta
Katedra filosofie a etiky

Bakalářská práce

Eugenika v českých zemích v 1. polovině 20. století

Vypracoval: Kristýna Mezerová
Vedoucí práce: Mgr. Zdeněk Žalud, Ph.D.
České Budějovice 2016

Abstract

Bakalářská práce se zabývá českou eugenikou v 1. polovině 20. století. Pro pochopení české eugeniky jsem nastínila vývoj eugeniky od jejích počátků. Práce představuje základní témata české eugeniky, jako jsou degenerace lidské rasy, způsoby její regenerace, zavedení sňatkových vysvědčení nebo problematika předmanželských lékařských prohlídek. Dále představuje nejvýznamnější české eugeniky. Pojednává o rasové hygieně v Německu, jejímž základním problémem je např. sterilizace a eutanázie. V práci je porovnávána česká eugenika a jiná podobná hnutí. Jedná se o výzkumnou teoretickou práci, je zde aplikována především historická metoda, zejména analýza literárních pramenů, kterými jsou především díla českých eugeniků vydaná v 1. polovině 20. století. Dále využívá komparativní metody při srovnávání eugeniky české a jiných podobných hnutí v rámci střední Evropy. V práci jsou použity zejména česko-jazyčné, ale i anglicko-jazyčné literární prameny.

Práce se pokouší zodpovědět následující výzkumné otázky:

1. Jak vzniklo české eugenické hnutí a kdo ho vedl?
2. Jaká byla hlavní témata českého eugenického hnutí?
3. Jaká byla podobnost, případně spolupráce, českého hnutí se zahraničními eugenickými sdruženími? Působila na české eugenické hnutí německá rasová hygiena?
4. Které okolnosti přispěly k zániku českého eugenického hnutí?

Abstract

The thesis defines Czech eugenics in the 1. half of the 20. of the century. For understanding Czech eugenics, I outlined the development eugenics from its beginnings. The work presents main themes czech eugenics, for example degeneration of the human race, ways for its regeneration, establishment of eugenic marital revision or the importance of medical examinations before marriage. The thesis also presents most famous Czech eugenics. The thesis focuses on the German racial, its main themes such as sterilization and euthanasia. The thesis compares the Czech eugenics and other similar movements. It is a theoretical work, the research here is applied primarily to the historical method, in particular, the analysis of the literary sources, which are primarily works of Czech, published in the 1. half of the 20. of the century. Also uses the comparative method when comparing the eugenics of the Czech and other similar movements. In the work are used in particular in Czech, but also an literary sources.

The work attempts to answer the following research questions:

1. How was the Czech the eugenic movement and who led him?
2. What were the main themes of the Czech eugenic movement?
3. What were the similarities, or of the cooperation of the Czech movement with foreign eugenics associations? She worked on the Czech eugenic movement German racial hygiene?
4. That circumstances contributed to the demise of the Czech eugenic movement?

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to – v nezkrácené podobě – v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných fakultou – elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne (datum)

(jméno a příjmení)

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat svého vedoucímu práce Mgr. Zdeňku Žaludovi za odborné vedení práce a jeho cenné rady a připomínky. Mé velké poděkování patří především manželovi a mým dětem za jejich podporu a povzbuzování.

Obsah

ÚVOD.....	7
1. EUGENIKA.....	9
1.1 Charles Darwin a jeho evoluční teorie.....	12
1.2 Eugenika a sociální darwinismus.....	16
1.3 Od sociálního darwinismu k rasové hygieně.....	17
1.4 Od eugenického k dysgenickému vývoji.....	18
1.4.1 Údajná dysgenická role křesťanství.....	19
1.4.2 Údajné moderní dysgenické faktory.....	19
1.5 Etické aspekty eugeniky.....	20
2. ČESKÉ EUGENICKÉ Hnutí.....	23
2.1 Česká eugenická společnost – vznik, úkoly, význam.....	25
2.2 Hlavní témata.....	28
2.2.1 Otázka lidské degenerace.....	28
2.2.2 Otázka lidské regenerace.....	30
2.2.2.1 Sňatkové vysvědčení.....	30
2.2.2.2 Význam plodnosti.....	34
2.3 Faktory ovlivňující zánik českého eugenického hnutí.....	38
3. PODOBNOST, POPŘ. SPOLUPRÁCE, ČESKÉHO EUGENICKÉHO HNUTÍ SE ZAHRANIČNÍMI SDRUŽENÍMI.....	41
3.1 Německá rasová hygiena.....	41
3.1.1 Působení na české eugenické hnutí.....	44
3.1.2 Sterilizace.....	45

3.1.3 Ženská otázka.....	46
3.1.4 Eutanázie.....	47
3.2 Eugenické hnutí v polském diskurzu.....	50
3.3 Eugenické hnutí v maďarském diskurzu.....	53
3.4 Anglosaská eugenika, situace v USA.....	54
ZÁVĚREČNÉ ZAMYŠLENÍ.....	58
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	62

1. ÚVOD

Eugenika je v dnešní době obvykle spojována s nejhrošími zločiny, které se odehrály v důsledku nacistického režimu a se snahou Adolfa Hitlera vytvořit rasově jednotnou Evropu. Eugenika se stala odůvodněním těch nejhroších zločinů režimu, jako byly nucené sterilizace a eutanázie. Eugenika sloužila také k ospravedlnění režimu a k ovládnání společnosti. V souvislosti s německou rasovou hygienou můžeme vidět, že se věda dá využít, ale i zneužít.

Eugenika však nebyla pouze německou záležitostí. Biologická a sociální zdatnost lidské společnosti a každého jedince byly cíle eugenických snah velké části „civilizovaného“ světa. Šlo o to, aby bylo více lidí zdatných a sociálně-biologicky hodnotných. Eugenika tedy především usiluje o kvalitu i kvantitu populace.

Téma, které jsem si vybrala ke zpracování, se nazývá Eugenika v českých zemích v 1. polovině 20. století. Touto tematikou se zabývám s ohledem na následující výzkumné otázky. Jak vzniklo české eugenické hnutí a kdo ho vedl? Jaká byla hlavní témata českého eugenického hnutí? Jaká byla podobnost, případně spolupráce, se zahraničními eugenickými sdruženími v rámci střední Evropy? Které okolnosti přispěly k zániku českého eugenického hnutí? To jsou čtyři výzkumné otázky, na které odpovím v závěru práce.

Práce je členěna do 3 hlavních kapitol.

První část pojednává o samotném pojmu „eugenika“. Popisuje, co předcházelo vzniku eugeniky a zabývá se okolnostmi, které přispěly ke vzniku eugeniky jako takové.

Druhá část se věnuje české eugenice. Popisuje události, které vedly ke vzniku českého eugenického hnutí, faktory ovlivňující jeho zánik, představuje nejznámější české eugeniky a Českou eugenickou společnost. Snaží se nastínit hlavní témata české eugeniky – otázku lidské degenerace a otázku lidské regenerace.

Poslední část se zabývá podobnými eugenickými hnutími v oblasti střední Evropy. Nejrozsáhlejší částí je německá rasová hygiena. Je zde nastíněna problematika sterilizací a eutanázií. Zkoumá působení německé rasové hygieny na českou eugeniku. Dále se věnuje eugenickým hnutím v polském a maďarském diskurzu a v neposlední řadě také anglosaské eugenice a situaci v USA.

V práci je aplikována především historická metoda, zejména analýza primárních literárních pramenů, kterými jsou především díla českých eugeniků vydaná v 1. polovině 20. století. Dále práce využívá komparativní metody při srovnávání eugeniky české a jinými podobnými hnutími v rámci střední Evropy a využívá nejnovější anglicko-jazyčnou literaturu.

1. EUGENIKA

Z řeckého slova „eugénes“ je odvozen pojem eugenika, který znamená vhodně zrozený. Sir Francis Galton¹, který byl bratrancem Charlese Darwina, vytvořil tento název a zároveň definoval tuto biologickou disciplinu.² Podle F. Galtona je eugenika: „studium vlivů schopných po stránce tělesné nebo duševní zlepšit či zhoršit plemenné vlastnosti příštích generací lidské společnosti“.³

Galton se seznámil s dílem Charlese Darwina „O původu druhů“ v roce 1859 a to hned při jeho vydání. Tento rok Galton udává jako datum zrození eugeniky. Po přečtení knihy „O původu druhů“ si Galton již dovedl vysvětlit účelnost v přírodě, tj. teorii evoluce přirozeným výběrem. A protože působení přirozeného výběru je vlivem sociálních faktorů a medicíny omezováno, může podle Galtona dojít k degeneraci lidstva.⁴

Francis Galton byl nejenom původce snah o plemenné zdokonalení lidu a zastavení rostoucí degenerace rasy, ale i zakladatel eugeniky jako samostatného vědního odvětví. Rostoucí degenerace rasy byla podle něj způsobena vlivem společenského prostředí, a to jeho vrozenými a zřejmě i získanými nedostatky.⁵

Již u Platóna můžeme vidět prvopočátky eugenického smýšlení, tedy ovlivňování tělesných či mentálních vlastností nebo selekci „méněcenných“ skupin obyvatelstva. Platón se v díle „Ústava“ zabývá myšlenkou regulace sňatků s cílem

1

Francis Galton (1822-1911), anglický lékař, přírodovědec, biometrik, antropolog, genetik a statistik. Zabýval se výzkumem schopností a dědičností. Vydal knihu *Dědičný genius*. Byl bratrancem R.Ch. Darwina. (KOLEKTIV AUTORŮ. *Všeobecná encyklopedie*. 3. svazek. 1. vyd. Praha: Diderot, 1999. s. 237.)

2

HRUBÝ, Karel. *Eugenika: člověk v zrcadle dědičnosti*. Vydání první. V Praze: Jos. R. Vilímek, 1948. Světem a přírodou; sv. 7.

3

HRUBÝ, Karel. *Eugenika: člověk v zrcadle dědičnosti*. Vydání první. V Praze: Jos. R. Vilímek, 1948. Světem a přírodou; sv. 7.

4

BRDIČKA, Radim. Eugenika zatracovaná a stále znovu objeňovaná: k 190. výročí narození Řehoře Mendela (20. srpna 1822 Hynčice - 6. ledna 1884 Brno). *Vesmír*, 2012, 91(7-8), s.454-457. ISSN 0042-4544. Dostupné také z: <http://casopis.vesmír.cz/clanek/eugenika-zatracovana-a-stale-znovu-objeňovana>. [cit. 2016-04-20]

5

BROŽEK, Artur. *Zušlechtění lidstva: (Eugenika)*. 2., přeprac. vyd. Praha: F. Topič, [1922]. 111, vii s., [l.] tab. příl. Duch a svět: spisy populárně poučné; 6.

zajistit dokonalejší potomstvo třídy strážců. Spojovat by se mezi sebou měli pouze „vynikající“ muži a „vynikající“ ženy, čímž by se zamezilo plození „méněcenných“ jedinců. V případě, že se takové dítě přeci jen narodí, mělo by zmizet na nějakém skrytém místě.⁶

S výzkumem dědičnosti chorob a patologických sklonů lidí, s aplikacemi darwinismu na lidskou společnost a se snahou o vymýcení některých biologicky podmíněných vad společnosti a o její zlepšení je v 2. polovině 19. Století spojen vznik a počátek této disciplíny.⁷

Prvním předpokladem ke vzniku eugeniky bylo uvědomění si, že děti jsou podobné rodičům. Důležité pro společnost tedy je, aby lidé s pozitivními vlastnostmi měli více dětí než lidé s negativními vlastnostmi. Charles Darwin přišel jako první s myšlenkou o pozitivní selekci užitečných a hodnotných vlastností. Přirozený výběr nutně vyplývá z faktu, že organismus je živý. Selektce je jen nenáhodný vztah mezi vlastnostmi jedince a jeho reprodukční úspěšností. Čím víc úspěšných potomků jedinec zanechá, tím víc jeho vlastností najdeme v dalších generacích. Není náhoda, kolik úspěšných potomků kdo zanechá.⁸

Již u starověkých národů docházelo k uskutečňování eugenických snah a to například zákazy sňatků osob z rodů zasažených epilepsií, malomocenstvím, úbytěmi a elefantiázou. Tyto zákazy byly obsažené například ve starém kastovním hindském zákoníku „Manava-Dharma-Sastra“ nebo v zákonech starých Číňanů. Moderní systematická eugenika je objevuje až koncem 19. století. Starověké eugenické snahy se týkaly především selektce, což v praxi znamenalo jakýsi výběr méněcenných jedinců a následně zákaz jejich reprodukce. Moderní eugenické snahy

6

KRIEGERBECKOVÁ, Jitka: *Eugenické hnutí v USA jakožto vědecký pokus o biologické zdokonalení lidské rasy* [stať]. In: *Teorie a dějiny vědy a techniky: Sborník příspěvků z II. doktorandské konference oboru. 23. -24. září 2005.* Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2005. s. 73-114. ISBN 80-7043-431-7.

7

JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích.* In: *Dějiny věd a techniky.* Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249. ISSN 0300-4414

8

ZRZAVÝ, Jan. *Charles Darwin: dvě stě let od narození : sborník textů.* Vyd. 1. Editor Marek Loužek. Praha: CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku, 2009, 201 s. Ekonomika, právo, politika. ISBN 978-80-86547-80-0.

se zaměřovaly nejenom na selekci méněcenných jedinců, ale i na zabraňování jejich vzniku a to ochranou před vnějšími škodlivými vlivy, jako je třeba alkoholismus, výchovou a sociální ochranou. Rozdíl mezi starověkými a moderními eugenickými snahami se týká i samotných základů, z kterých tyto snahy vznikly.⁹

Profesor Karel Hrubý¹⁰ dělí eugeniku na dvě větve podle toho, s jakými materiálními předpoklady počítá a jakými prostředky uskutečňuje své záměry. Mluvíme o eugenice individuální - nejvýše rodinné a eugenice obecné (či národní). V prvním případě je možno soustředit pozornost výhradně na jedince (maximálně na okruh nejbližším příbuzných). Individuální eugenika navazuje na pracovní metody a zkušenosti té obecné. Ta se zaměřuje na větší populační celky, jako jsou např. národ, případně i větší populační celky, jaké mohou tvořit rasy, plemena nebo obyvatelstvo určitého kontinentu.¹¹

G. K. Chesterton dělí celé hnutí na dva proudy – z morální podstaty a ze sociálních plánů a záměrů. Morální podstata je pro všechny stejná a etická zodpovědnost každého jednotlivce se mění podle dosahu a následků jeho činů, které by měl každý znát. Sociální plány a záměry se často mění.¹²

Podle cílového zaměření můžeme eugeniku rozlišit jako – „klasickou“ a „novou“. Klasickou eugeniku můžeme rozdělit na „pozitivní“ a negativní“. Ovšem nejvhodnějším označením těchto dvou cest je tvůrčí a vylučovací, neboli eliminační.¹³

9

KŘÍŽENECKÝ, Jaroslav. *Kapitoly o eugenice*. V Brně: A. Piša, 1921. Vševed; 5.

10

Karel Hrubý (1910 – 1962), český genetik a přírodovědec, zakladatel české genetické školy na Přírodovědecké fakultě UK v Praze po druhé světové válce. Specializoval se na genetiku rostlin. Studoval i otázky genetiky jiných skupin organismů. Udržel tradici v době po r. 1948 (tzv. lisenkismus), kdy se genetika nesměla přednášet na českých vysokých školách. Autor první české poválečné vysokoškolské učebnice *Genetika*.

11

HRUBÝ, Karel. *Eugenika: člověk v zrcadle dědičnosti*. Vydání první. V Praze: Jos. R. Vilímek, 1948. Světem a přírodou; sv. 7.

12

CHESTERTON, G. K. *Eugenika*. Překlad Anna Kučerová. V Praze: Ladislav Kuncif, 1928. s. Spisy G.K. Chesterton; [sv. 3], seš. 13-17.

13

HRUBÝ, Karel. *Eugenika: člověk v zrcadle dědičnosti*. Vydání první. V Praze: Jos. R. Vilímek, 1948. Světem a

Cílem pozitivní eugeniky je, aby lidé, kteří mají žádoucí vlastnosti (zdraví, inteligenci, morální charakter), měli více dětí.¹⁴

Cílem negativní eugeniky je, aby lidé, kteří mají nežádoucí vlastnosti (např. mentálně retardovaní, psychopaté, kriminální delikventi), měli dětí méně. Nová eugenika používá k dosažení stejných cílů biotechnologie, což je například umělé oplodnění, prenatální analýza genetických nemocí a poruch, oplodnění *in vitro* a předimplantová diagnostika, klonování, genetické inženýrství a implantace nových genů.¹⁵ Tento typ eugeniky je diskutován z hlediska mravního, právního, sociálního, náboženského a eugenického.¹⁶

1.1 Charles Darwin a jeho evoluční teorie

Rozhodujícím impulzem pro vznik a rozvoj eugeniky byl Charles Darwin¹⁷ a jeho evoluční teorie. V obecném smyslu evoluce znamená vývoj vůbec. Podle Darwina je přírodní výběr základním hybným faktorem evoluce. Charles Darwin se zařadil mezi nejvýznamnější vědce své doby díky svým přírodovědeckým pozorováním v letech 1831–1836 během plavby na lodi Beagle po mořích jižní polokoule. Kniha Thomase Roberta Malthuse¹⁸ (1766 – 1834), nazvaná Esej o principu populace, se k Darwinovi dostala náhodou a to v říjnu roku 1838. Malthus předpokládal vzrůstající počet lidstva pomocí geometrické řady, to znamená rychleji než množství potravin a zdrojů, jejichž výroba vzrůstá aritmetickou řadou.

14 přírodou; sv. 7.

BAKALÁŘ, Petr. *Tabu v sociálních vědách*. Praha: Votobia, 2003. Kontroverzně. ISBN 80-7220-135-2.

15

BAKALÁŘ, Petr. *Tabu v sociálních vědách*. Praha: Votobia, 2003. Kontroverzně. ISBN 80-7220-135-2.

16

HRUBÝ, Karel. *Eugenika: člověk v zrcadle dědičnosti*. Vydání první. V Praze: Jos. R. Vilimek, 1948. Světem a přírodou; sv. 7.

17

Charles Robert Darwin (1809 – 1882), anglický přírodovědec; jeho teorie evoluce organismů přírodním výběrem (darwinismus) se stala mezníkem ve vývoji biologie. Jeho dvě hlavní díla: *Ovzniku druhů přírodním výběrem* a *O původu člověka* jsou základem moderní biologie. (KOLEKTIV AUTORŮ. *Všeobecná encyklopedie*. 2. svazek. 1. vyd. Praha: Diderot, 1999. s. 185.

18

Thomas Robert Malthus (1766 – 1834), britský ekonom a duchovní, předpokládal vzrůstající počet lidstva pomocí geometrické řady, to znamená rychleji než množství potravin a zdrojů, jejichž výroba vzrůstá aritmetickou řadou

Nesouladem mezi těmito veličinami vznikají hladomory. Touto teorií vysvětloval Malthus války, které podle něj byly nutností pro regulaci lidstva. „Boj o život“ pro něj znamenal něco jako hlavní zákon rozvoje populací. Charles Darwin chtěl tuto teorii využít k vysvětlení vzniku a transformace biologických druhů. Darwin tedy v následujících dvaceti letech připravoval své hlavní dílo, jehož základem byl přírodní výběr a tzv. „boj o život“. Dílo pojednávalo o nové teorii evoluce a vyvolalo velký rozruch v době svého vydání. Zajímavé je, že v červenci roku 1858, ve stejné době jako Charles Darwin, dospěl ke stejným závěrům Alfred Russel Wallace (1823–1913). Následující rok vychází Darwinova kniha *O původu druhů*.¹⁹ Roku 1871 bylo vydáno dílo *O původu člověka*, které vyvolalo velký rozruch.²⁰

Myšlenka evoluce je však mnohem starší než Darwinova teorie. Filozof Anaximandros v 6. století př. n. l. ve starém Řecku tvrdil, že předkové suchozemských živočichů byli pokryti šupinami a ostny. Podle Anaximandra je vývoj živé přírody jen jedním z aspektů nekonečné přeměny „apeiron“. Apeiron je podle Anaximandra hmota, ze které se skládá veškeré bytí. Další starořecký filozof Empedokles byl 450 př. n. l. přesvědčen, že srst zvířat, peří ptáků a šupiny ryb mají stejný původ.²¹ V knize z roku 1942 indického politika Džaváharlála Néhrúa (1889–1964) se píše o čínském filozofovi Tson-Tseovi, který žil v 6. století př. n. l. Tento čínský filozof mluví o tom, že všichni živí tvorové podléhají neustálým změnám.²² Z uvedeného tedy vyplývá, že Charles Darwin vývoj organismů neboli evoluci neobjevil.

Francis Galton začal studovat Darwinovy myšlenky o společenském vývoji a vlivu přirozeného výběru na lidskou společnost. Zajímal se o dědičnost člověka a je zakladatelem eugeniky. Zopakujme si jeho definici této disciplíny: jde o „*studium*

19

Thomas Robert Malthus (1766 – 1834), britský ekonom a duchovní, předpokládal vzrůstající počet lidstva pomocí geometrické řady, to znamená rychleji než množství potravin a zdrojů, jejichž výroba vzrůstá aritmetickou řadou

20

Thomas Robert Malthus (1766 – 1834), britský ekonom a duchovní, předpokládal vzrůstající počet lidstva pomocí geometrické řady, to znamená rychleji než množství potravin a zdrojů, jejichž výroba vzrůstá aritmetickou řadou

21

MEDNIKOV, Boris Michajlovič. *Darwinismus ve 20. století*. Překlad Vladimír Přivratský. Praha: Panorama, 1980. Pyramida (Panorama).

22

BUDIL, Ivo, *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-321-0.

vlivů, které ve společenském životě mohou zlepšit nebo zhoršit plemenné vlastnosti příštích generací, ať po stránce tělesné či duševní.“ Galton dochází k závěrům, že přirozený výběr nemůže ve společnosti nadále fungovat.²³ Existuje totiž obava, že podpora sociálně slabších a humanita způsobuje zhoršování plemene. Podpora sociálně slabších a humanita má tedy podle Galtona opačný efekt než přirozený výběr, a tím je zhoršování plemene.²⁴

Podle Darwina pomáhal udržovat kvalitní genofond populace v minulosti přírodní výběr. Snížení tlaku přirozeného výběru však můžeme pozorovat od 19. století vzhledem k pokroku medicíny a vzniku sociálního státu. Díky tomu přežívají a reprodukují se ti, kteří jsou nositeli nekvalitních genů a to ve větší míře než ti, kteří jsou geneticky kvalitnější.²⁵

Jean-Baptiste Antoine Piere Monet de Lamarck (1744–1829) položil základy tzv. lamarckismu. V roce 1809 Lamarck ve své knize *Philosophie zoologique* přišel s myšlenkou vývoje přírody. V knize vyslovil dva základní zákony vývoje. Prvním zákonem je zákon gradací, což znamená vrozené úsilí, které je nezávislé na vnějších faktorech organizace. Druhý je zákon o přímém přizpůsobení podmínkám vnějšího prostředí. Přizpůsobení probíhá cvičením orgánů a děděním takto nabytých vlastností.²⁶ Tato kniha položila základy tzv. lamarckismu. Oproti darwinismu je v lamarckismu důraz kladen na teleologický, účelový aspekt evoluce a na dědičnost získaných vlastností během individuálního života. Organismy jsou podle Lamarcka přizpůsobeny vnějším podmínkám, protože se jim přizpůsobují.²⁷

Eugenika úzce souvisela s rozvojem biologie, byť často na základě neověřených hypotéz. Německý biolog August Weismann (1843-1914) zveřejnil roku 1892 svou

23

SEKLA, Bohumil. *Dědičnost v přírodě a ve spolenosti*. 3. vyd. V Praze: Život a práce, 1948. str. 225

24

SEKLA, Bohumil. *Dědičnost v přírodě a ve společnosti*. 3. vyd. V Praze: Život a práce, 1948.

25

BAKALÁŘ, Petr. *Tabu v sociálních vědách*. Praha: Votobia, 2003. Kontroverzně. ISBN 80-7220-135-2.

26

MEDNIKOV, Boris Michajlovič. *Darwinismus ve 20. století*. Překlad Vladimír Přivratský. Praha: Panorama, 1980. Pyramída (Panorama).

27

BUDIL, Ivo. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-321-0.

teorii zárodečné plazmy. Existence zárodečné plazmy (Keimplasma) byla hlavní myšlenkou této teorie. Zárodečná plazma je uložena v pohlavních buňkách a je nositelem všech potenciálních vlastností, jež se mohou u jedince rozvinout. Velmi důležitým faktorem je, že plazma je od těla oddělena, vnější vlivy na ní tedy nemají žádný dopad, pokud nezasahují přímo do plazmy. Weismannova teorie sice byla přijata, ale stále se jednalo pouze o neověřitelnou teorii, s jednoznačným přijetím se tedy nesečkala.²⁸

Při formování návrhů na zlepšení kvality populace bylo pro eugeniky zásadním faktorem právě mendelovské východisko. Roku 1865 moravský řeholník Johann Gregor Mendel (1822-1884) objevil jako první zákonitosti dědičnosti organismů a to během svých pokusů s rostlinami (převážně hrachem). Mendel zkoumal, přenos jednotlivých vrozených znaků z rodičů na potomstvo nebo příčiny, které vyvolávají složený znak. Zjistil, že vlastnosti živých organismů jsou podmíněny určitými vnitřními vlohami. Tyto vlohy jsou vzájemně kombinovatelné, ale nemísitelné. Dochází tedy k přenosu vloh napříč generacemi, které se mohou, ale nemusejí projevit vznikem odpovídajících vlastností.²⁹

Mendelova práce se ovšem nesečkala s výraznějším ohlasem. Až poté, co roku 1900 Hugo de Vriese (1848-1935), Carl Erich Corrense (1864-1933) a Erich von Tschermak (1871-1962) potvrdili mendelismus, proběhly bouřlivé ohlasy. Dánský botanik Wilhelm Johannsen (1857-1927) jako první pojmenoval dědičnou vlohu termínem „gen“, americký genetik Thomas H. Morgan (1866-1945) přichází s chromozomovou teorií. Odtud již vede přímá cesta k moderní genetice.

28

TOMAN, Petr. *České eugenické hnutí ve světovém kontextu a s ohledem na dílo Bohumila Sekly* [online]. 2011 [cit. 2016-04-18]. 83 s. Dostupné z: <http://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/89573>. Vedoucí práce Marco Stella.

29

BROŽEK, Artur. *Zušlechtění lidstva: (Eugenika)*. 2., přeprac. vyd. Praha: F. Topič, [1922]. 111, vii s., [l.] tab. příl. Duch a svět: spisy populárně poučné; 6.

1.2 Eugenika a sociální darwinismus

19. století bylo v Evropě dobou industrializace, stěhování lidí z venkova do měst a stále propracovanější dělbou práce. V důsledku sociální situace konce tohoto století panovala obava, že může dojít k degeneraci lidstva. Jedním z prostředků, jak zamezit degeneraci populace, měl být sociální darwinismus. Schallmayer ve svém prvním zakládajícím spise O hrozícím tělesném úpadku kulturního lidstva ukazuje nastávající matku u divokých, přírodních kmenů. Nastávající matka „si odskočila“ z putující tlupy do křoví, kde porodila. Poté znovu se svým dítětem v náručí spěchala za tlupou. Množily se jen ženy schopné tak lehkého porodu. Odborní lékaři, pomocnice k porodu, nástroje a sanatoria napomáhají k tomu, že mnoho žen rodičích s problémy zůstává naživu a umožňuje množení takovýchto jedinců. Kultura a věda lékařská byly příčinou toho, že lidstvo se stávalo méněcenným.³⁰

Koncem 19. století se darwinismus prosadil ve vědeckých kruzích. Nejen mnozí odborníci, ale i laická veřejnost začala přijímat darwinismus a aplikovat ho, ale často ve zvládnutém podobě, na společenské poměry.³¹ Podle Darwina na člověka působí stejné přírodní mechanizmy a principy, protože člověk patří mezi ostatní živočichy. Takzvaný sociální darwinismus rozvíjel tuto představu dál. Sociální darwinismus tvrdil, že vliv přírodního výběru do značné míry omezila lidská kultura a lidstvo tedy stagnuje či upadá ve svém vývoji. Podle sociálního darwinismu je nutné dát volnou ruku přírodním mechanismům. To znamená, že slabí přestanou být chráněni a silným bude dána možnost se plně prosadit a dosáhnout tím „očistění“ společnosti.³²

30

KŘÍŽENECKÝ, Jaroslav. *Kapitoly o eugenice*. V Brně: A. Piša, 1921. Vševed; 5.

31

JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249. ISSN 0300-4414.

32

WEINGART, Peter. „Struggle for existence: Selection and Retention of a Metaphor“. In MAASEN, S. – MENDELSON, E. WEINGART, P. *Biology as Society, Society as Biology: Metaphors*. 1st ed. Dordrecht (The Netherlands): Kluwer Academic Publishers, 1995. ISBN: 1-4020-0251-3.

Příznivci sociálního darwinizmu chtěli zrušit legislativu, která se zaměřovala na ochranu slabších sociálních vrstev. To by znamenalo přirozený výběr v sociální sféře.³³ Podle sociálního darwinizmu byla přirozenou formou výběru soutěž neboli soupeření. Domnívá se, že stát by neměl zasahovat a nechat vše na přirozeném řádu světa. V Evropě i v Americe byl aplikován princip přírodního výběru na společenské vědy i etiku. Sociální darwinisté v Americe ve vývoji přirozeného výběru viděli jakousi vědeckou záruku. Podle nich přežijí ti nejsilnější. Wilhelm Schallmayer a Alfred Ploetz byli dva hlavní představitelé sociálního darwinizmu v Německu. Zachovat ve společnosti boj o přežití byl podle obou představitelů této nauky nutností.³⁴

1.2 Od sociálního darwinizmu k rasové hygieně

Velké obavy byly kvůli domnělé degeneraci lidské populace. Degeneraci populace měla způsobovat lékařská péče o „slabé“ jedince a rychlejší plození lidí chudých a nepřizpůsobivých. Větší ohlas než sociální darwinismus mělo další řešení, a to Francisem Galtonem navrhovaná eugenika. Koncem 19. století se rozvinula tzv. německá eugenika neboli rasová hygiena, a to reakcí na tyto obavy.

Alfred Ploetz se zasazoval nejvytrvaleji o „zlepšení biologie lidského druhu“. „Základy optimálních podmínek k udržení a vývoji rasy“ zkoumal Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie (List pro rasovou a sociální biologii), který v roce 1904 založil právě Alfred Ploetz. Dále roku 1905 založil Spolek pro rasovou hygienu (Gesellschaft für Rassenhygiene) spolu s psychiatrem Ernstem Rüdinem, právníkem Anastasiem Nordenholzem a antropologem Richardem Thurnwaldem. Spolek se měl zasazovat o zlepšování lidské rasy.³⁵

33

Dostupné z <http://casopis.vesmir.cz/clanek/eugenika-zatracovana-a-stale-znovu-objevovana>. [cit. 2016-04-10]

34

PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Překlad Anna Pilátová. Praha: Academia, 2009. Stíny, sv. 10. ISBN 9788020017635.

Hned na dvou příkladech můžeme ukázat obavy rasových hygieniků z degenerace rasy. Roku 1912 v článku v časopise *Archiv* kritizovala Dr. Agnes Bluhmová z pozice rasové hygieny moderní porodnictví. Podle Bluhmové je nebezpečí v tom, že právě při porodu umírá méně žen. Je to díky modernímu lékařství, které umožňuje přežití a další rozmnožování žen, které by jinak nemohly porodit. Článek ukončila názorem, že ženy budou tím více závislé na lékařské pomoci, čím více na ní budou spoléhat. Dr. Hermann Siemens ve svém článku „Proletarizace našich budoucích generací – nebezpečí ne-rasově hygienické populační politiky“ z roku 1916 v časopise *Archiv* číslo 18 vyjádřil obavy nad rychlejším plozením chudých lidí oproti lidem bohatým. Siemens to dokládal průměrnými počty dětí v bohatých a chudých čtvrtích Vídně, Paříže a Berlína.³⁶

Německou rasovou hygienou se budu podrobněji zabývat ve čtvrté kapitole.

2.4 Od eugenického k dysgenickému vývoji

Počet obyvatelstva se prakticky ve všech zemích značně mění v důsledku pokroku vědy, která umožňuje poskytnutí obživy většímu počtu lidí na stejném území, protože život činí snadnější industrializace a vykořisťování neboli exploitace přírody. Také pokrok lékařství a sociální péče má rozhodující vliv. Díky preventivnímu lékařství prakticky neexistují mnohé nebezpečné epidemie, které decimovaly lidstvo mnohem více nežli největší dřívější války. Také úmrtnost kojenců a dětí vůbec se snížila a prodlužuje se délka lidského života. Souběžně s tím celkově vzrůstá podíl obyvatelstva, které stárne. Je to způsobeno nejen lepší lékařskou a sociální péčí o staré lidi, ale hlavně poklesem porodnosti, ubýváním

35

PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Překlad Anna Pilátová. Praha: Academia, 2009. Stíny, sv. 10. ISBN 9788020017635.

36

PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Překlad Anna Pilátová. Praha: Academia, 2009. Stíny, sv. 10. ISBN 9788020017635.

mladých a nejmladších složek populace. Podnětem k omezování počtu dětí je nejspíše i zvyšovaný životní standard a rozvoj průmyslu na úkor zemědělství.³⁷

1.4.1 Údajná dysgenická role křesťanství

Římskokatolická církev podle Petra Bakaláře zasadila eugenice celkem pět ran:

1. monogamie – je především v zájmu chudých mužů
2. celibát mnoha schopných mužů a žen
3. zákaz kontroly porodnosti v 19. a 20. století
4. zákaz potratů
5. likvidace kacířů – mezi nimi byli zastoupeni lidé s vlastním názorem³⁸

1.4.2 Údajné moderní dysgenické faktory

Prvním důležitým faktorem bylo disproporční používání antikoncepce mezi vyššími a nižšími společenskými vrstvami. V druhé polovině 19. století se rozšířilo používání antikoncepce. Byla a dodnes je disproporčně užívána spíše vyššími společenskými vrstvami. Nejenom větší sebekontrola a schopnost předvídat následky svého jednání, ale i znalost zákonitostí plození a finanční dostupnost hraje roli v používání antikoncepce.

Druhým důležitým faktorem byl dysgenický efekt státních podpor a redukce sociálního stigma svobodné matky. Počet svobodných žen s dítětem se zvýšil se

37

HRUBÝ, Karel. *Eugenika: člověk v zrcadle dědičnosti*. Vydání první. V Praze: Jos. R. Vilímek, 1948. Světem a přírodou; sv. 7.

38

BAKALÁŘ, Petr. *Tabu v sociálních vědách*. Praha: Votobia, 2003. Kontroverzně. ISBN 80-7220-135-2.

zavedením sociálních dávek, oslabilo se tedy stávající sociální stigma, které do té doby fungovalo jako kontrolní mechanismus.

Posledním důležitým faktorem byl zánik pozitivní selekce.³⁹ Přírodní výběr neboli selekce je důsledkem zápasu o život, v němž přežívá jedinec něčím zvýhodněný, mající „selektivní výhodu“ před jiným jedincem. Jedinec se účastní reprodukčního procesu, aby svou zvýhodněnou vlastnost předal potomkům.⁴⁰

1.5 Etické aspekty eugeniky

Mnozí tvrdí, že eugenika je eticky neakceptovatelná. V rámci negativní eugeniky se přece jedinci mohou svobodně rozhodnout o tom, jestli nabídku peněz za sterilizaci přijmou nebo odmítnou. Pokud jde o vynucenou sterilizaci, stát má právo zabránit lidem v něčem, co by mohlo způsobit sociální škodu. Existují i práva státu, ne jenom práva jednotlivců. Ve většině případů se ovšem jedná o tzv. pravděpodobnostní škodu (např. kriminálnímu delikventovi se narodí dítě se sklony k asociálnímu chování).⁴¹

V rámci pozitivní eugeniky existují etické námitky na podporu inteligentních jedinců ze státních finančních prostředků. Podporu není možné odlišit od jiných aktivit státu, které stát sponzoruje a uznává za veřejné zájmy. Také se převážně týkají inteligentnější části populace (vzdělávání, umění, knihovny, granty na výzkumy, vydávání jistých knih apod.). Eugenické programy v rámci pozitivní eugeniky mohou však financovat i soukromé instituce. Je velmi obtížné proti takovým aktivitám vznášet etické námitky.

Další diskutované téma jsou lidské biotechnologie a možné důsledky aplikace nové eugeniky. Je možné zakázat něco pouze na základě toho, že si to většina lidí

39

BAKALÁŘ, Petr. *Tabu v sociálních vědách*. Praha: Votobia, 2003. Kontroverzně. ISBN 80-7220-135-2.

40

MEDNIKOV, Boris Michajlovič. *Darwinismus ve 20. století*. Praha: Panorama, 1980, 363 s. Pyramida (Panorama).

41

BAKALÁŘ, Petr. *Tabu v sociálních vědách*. Praha: Votobia, 2003. Kontroverzně. ISBN 80-7220-135-2.

nepřeje? Musela by se prokázat pravděpodobnost, že biotechnologie poškozují jedince, který se jejich použitím narodí, nebo společnost jako celek.⁴²

42

BAKALÁŘ, Petr. *Tabu v sociálních vědách*. Praha: Votobia, 2003. Kontroverzně. ISBN 80-7220-135-2.

2. ČESKÉ EUGENICKÉ HNUTÍ

Jedním z předpokladů českého eugenického hnutí byl rozvoj evolucionismu a jeho volnomyšlenkářské a proticírkevní propagandy.⁴³ Mnoho významných lékařů, biologů a geologů se snažilo aplikovat Darwinův „boj o život“ na společenské poměry.⁴⁴

Mnoho činitelů přispělo ke vzniku a vývoji eugeniky i v českých zemích. Jak jsem již uvedla, jedním z faktorů byla aplikace darwinismu na lidskou společnost. Dalšími faktory byly výsledky výzkumu dědičnosti chorob a patologických sklonů lidí. Snahy české eugeniky byly zaměřeny na biologicky-sociální zdatnost populace, snahu o vymýcení některých biologicky podmíněných vad ze společnosti, o její zlepšení nebo zušlechtění. Těmito tématy se zabývali i dva nejvýznamnější představitelé české eugeniky, Ladislav Haškovec⁴⁵ a Vladislav Růžička.⁴⁶ Podle Růžičky⁴⁷ je eugenika „věda, jejímž cílem je zvelebení sociálně biologické zdatnosti potomstva se zřetelem k celku“.⁴⁸ Oba dva eugenici se snažili o institucionalizování eugeniky, a to především formou sdružování zájemců o obor, ale i formou vědeckého ústavu, kde by se eugenická bádání uskutečňovala.⁴⁹

43 JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha: Společnost pro dějiny věd a

44 JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249. ISSN 0300-4414

45 Ladislav Haškovec (1866 – 1944). Absolvent LF UK, od r. 1892 asistent psychiatrické kliniky, 1896 habilitován z neuropatologie, řádný profesor od r. 1919 a přednosta ambulatoria pro nervové choroby. Ve školním r. 1925/26 děkan LF UK. Zakladatel české neurologie a neuropatologie. Zakladatel *Čs. eugenické společnosti* a tzv. *Haškovcovy Revue*. (JANKO, J. TĚŠÍNSKÁ, E. *Technokracie v českých zemích (1900 - 1950)*. s. 151.)

46 JANKO, Jan - Těšínská, Emilie, *Technokracie v českých zemích: (1900-1950)*. Editor Emilie Těšínská. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1999. Studie z dějin techniky, sv. 3. ISBN 8090246451

47 Vladislav Růžička (1870 – 1934). Absolvent LF UK, od r. 1900 asistent hygienického ústavu, r. 1907 habilitován pro všeobecnou biologii a experimentální morfologii. Vedoucí pracoviště obecné biologie (později *Biologický ústav*). Od r. 1917 řádný profesor, 1924 ředitel *Ústavu pro národní eugeniku*, v letech 1924/25 a 1930/31 děkan LF UK. Spoluzakladatel a dlouholetý předseda *Čs. eugenické společnosti*. (JANKO, J. TĚŠÍNSKÁ, E. *Technokracie v českých zemích (1900 - 1950)*. s. 151.)

48 JANKO, J. Těšínská, E. *Technokracie v českých zemích: (1900-1950)*. Editor Emilie Těšínská. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1999. Studie z dějin techniky, sv. 3. ISBN 8090246451.

49 JANKO, J. Těšínská, E. *Technokracie v českých zemích: (1900-1950)*. Editor Emilie Těšínská. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1999. Studie z dějin techniky, sv. 3. ISBN 8090246451.

Na počátku 20. století se začalo formovat české eugenické hnutí v rámci přispěvatelů a čtenářů časopisu, který vydával profesor Ladislav Haškovec. Ze začátku, od roku 1904, nesl název *Revue v neurologii, psychiatrii, fysikální a dietetické terapii*. Od roku 1911 několikrát změnil titul. V roce 1938 však nastává radikální změna, kdy začal vycházet pod názvem *Neurologie a psychiatrie československá*. Časopis však byl trvale znám jako tzv. *Haškovcova revue*. Ještě před založením časopisu *Revue*, v roce 1901, vystoupil Haškovec s podnětem na zřízení instituce povinných předmanželských lékařských prohlídek. V roce 1919 byl jedním z iniciátorů návrhu na uzákonění eugenické sňatkové revize.⁵⁰

Břetislav Foustka⁵¹ byl jedním z nejvýznamnějších sociologů, který se zabýval eugenikou. Jeho kniha *Slabí v lidské společnosti* měla průkopnický význam. Podle Foustky šlo v eugenických snahách o to, „*jak zamezit vznik a odčinit ze společnosti existenci jednotlivců duševně, mravně, hmotně a tělesně slabých, méněcenných, degenerovaných. A především, dokud existují slabí a ochrany potřební, jak jim pomáhat a je chránit.*“⁵² Foustka ovšem patřil do okruhu T. G. Masaryka a odmítal radikální snahy o prevenci vůči „dědičně zatíženým zločincům“. Což mohlo znamenat například zákazy sňatků a sterilizace.⁵³

Jaroslav Kříženecký byl další významnou osobností, která patřila k českým eugenikům. Stejně jako B. Foustka se obával nebezpečí zkomolení či

50

JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249. ISSN 0300-4414

51

Břetislav Foustka (1862-1947). Absolvent FF UK, v r. 1905 habilitován svou prací *Slabí v lidské společnosti, ideály humanitní a degenerace národů*. V r. 1919 jmenován prvním profesorem sociologie na UK, kde v r. 1921 založil sociologický seminář. Byl zakladatelem *Českého spolku abstinentního*. (Břetislav Foustka. Dostupný z WWW: <<http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/fousb.html>>.) [cit..2016-04-20]

52

JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249. ISSN 0300-4414. str. 239

53

JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249. ISSN 0300-4414

radikalizace eugeniky některými horlivými evolucionisty. Obával se, že pozitivní eugenika je neprosaditelná. Přirozeně tedy musí nastoupit eugenika v podobě tzv. negativní eugeniky. V praxi by to znamenalo zabránit nebo znemožnit méněcenných individuím v aktu plození a v účasti na plození budoucích generací.⁵⁴

V roce 1914 přišel Haškovec s nápadem zřízení instituce. Ta měla být základem pro eugenickou práci.⁵⁵ Česká eugenická společnost byla založena s cílem soustavně organizovat práci v oboru eugeniky a nauky o dědičnosti po stránce teoretické i praktické.⁵⁶ Dne 2. května 1915 byla ustanovena na pražské radnici. Ladislav Haškovec byl zvolen předsedou společnosti, Ladislav Růžička se stal místopředsedou a Artur Brožek⁵⁷ společně s Jaroslavem Kříženeckým se stali jednateli české eugenické společnosti.⁵⁸ Česká eugenická společnost byla chystána již od roku 1914, kdy s myšlenkou zřízení instituce přišel profesor Haškovec. Ale jistě byla velmi důležitým faktorem po válce, kdy se rozvíjela nejpotřebnější péče o budoucího člověka.⁵⁹ Vyplývá to z humanitárních akcí, které pomáhají zraněným a invalidním vojákům, vdovám a sirotkům po padlých vojácích. Vyplývá to ale i z některých projevů, například profesora Potthofa. Cituji jeho slova z pojednání „Válka a sociální politika“: *Hlavní a základní zásada sociální jest: člověk má větší cenu nežli majetek. Člověk jest cílem státu. Veškeré státní zřízení a opatření mají nutně směřovati k tomu, aby stát měl mezi svými občany co nejvíce lidí zdravých, lidí schopných práce, lidí šťastných. Po*

54

Tamtéž, s. 237 -249

55

JANKO, J. Těšínská, E. *Technokracie v českých zemích: (1900-1950)*. Editor Emilie Těšínská. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1999. Studie z dějin techniky, sv. 3. ISBN 8090246451.

56

Stanovy České eugenické společnosti v Praze, Revue 12, 1915, s. 173 -176

57

Artur Brožek (1882 - 1934), botanik a první československý řádný profesor genetiky na UK v Praze. (ŠIMŮNEK, Michal. *Eugenics, Social Genetics and Racial Hygiene: Plans for the Scientific Regulation of Human Heredity in the Czech Lands, 1900-1925*. s. 147.)

58

JANKO, J. Těšínská, E. *Technokracie v českých zemích: (1900-1950)*. Editor Emilie Těšínská. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1999. Studie z dějin techniky, sv. 3. ISBN 8090246451.

59

ČÁDA, F., Úkoly a význam „České společnosti eugenické“. Revue 12, 1915, s. 182

válečné době bude následovati století hospodaření s lidmi, století, ve kterém podřídí se všechna přání a všechny snahy jednotlivců a jich skupin obecnému blahu, které záleží v nejvyšším štěstí všech spočívajícím na základě výkonnosti všech co možná nejvyšší.⁶⁰

2.1 Česká eugenická společnost – vznik, úkoly, význam

Jak již bylo zmíněno, Česká eugenická společnost byla založena 2. května 1915 na pražské radnici. Profesor Haškovec na této schůzi pronesl prohlášení o cílech společnosti a podal zprávu o činnosti přípravného komitétu.⁶¹ Jméno spolku tedy bylo „Česká eugenická společnost“, sídlem v hlavním městě Praha. Účelem společnosti bylo po stránce teoretické i praktické soustavně organizovat práci v oboru eugeniky a nauky o dědičnosti. To znamená pořádat přednášky, kurzy, výstavy a sjezdy, ale i vydávat knihy a časopisy odpovídající tématu.⁶² Většina členů výboru pracovala v Zemské komisi pro ochranu dětí a české školské rady, jejíž aktivity spočívaly v charitativní činnosti. Česká eugenická společnost publikovala v časopisu Haškovcova Revue, ale i v Časopise lékařů českých. Na spoluutváření eugeniky se podíleli lékař V. Růžička a zoolog A. Brožek, kteří přehledně zpracovali genetiku a eugeniku.⁶³ Když v červnu 1917 bylo zřízeno ministerstvo veřejného zdravotnictví (ještě v Rakousku-Uhersku), vystoupil za Eugenickou společnost profesor Růžička s tím, že v programu ministerstva není ani nejmenší zmínka o významné působnosti eugenického oboru. Proto již 27. září 1917 zaslala Česká eugenická společnost novému ministru zdravotnictví Janu Horbaczewskému přípis o

60

ČÁDA, F., Úkoly a význam „České společnosti eugenické“. *Revue* 12, 1915, s. 182

61

JANKO, J. Těšínská, E. *Technokracie v českých zemích: (1900-1950)*. Editor Emilie Těšínská. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1999. Studie z dějin techniky, sv. 3. ISBN 8090246451.

62

Stanovy České eugenické společnosti v Praze, *Revue* 12, 1915, s. 173 -176

63

JANKO, Jan. K *eugenickému hnutí v Českých zemích*. Janko, Jan. In: *Dějiny věd techniky*. Praha : Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997.) s. 237-249.

základních potřebách eugenických. Tento přípis byl usnesen na základě výborové schůze České eugenické společnosti a byl v něm zdůrazňován význam eugeniky a potřeba zřídit několik výzkumných ústavů: Ústav pro výzkum vývojové mechaniky člověka, Ústav výzkumu duševního vývoje člověka a Ústav pro výzkum dědičnosti u člověka. Ústav pro výzkum vývojové mechaniky člověka měl zkoumat vnější vlivy působící na vývoj generací. Ústav pro výzkum dědičnosti u člověka měl speciálně studovat dědičnost, ale také systematicky pečovat o eugenickou statistiku. Na závěr přípisu byla navržena zákonná úprava pro eugenickou sňatkovou revizi. V dopise se uvádí: *Jedná se....o nutnost varovati a vylučovati elementy notoricky pro budoucí generace škodné z účasti na plození... Jedinou cestou k ní jest závazná lékařská prohlídka před sňatkem a povinné předložení lékařského vysvědčení před sňatkem.*⁶⁴ Dopis byl uveřejněn v plném znění ve 4. čísle Revue v neuropsychopatologii, terapii, fysikální medicíně, veřejné hygieně, lékařství sociálním, dědičnosti a eugenice. Uskutečnění zmíněných plánů nebylo možné realizovat vzhledem ke změně společenských podmínek, malému zájmu a možná i nesouhlasu vyšších míst, ale především k událostem jako byl konec války a vznik ČSR. I přesto myšlenky a snaha založit ústav pro eugeniku nadále přetrvávaly. Československý ústav pro národní eugeniku byl nakonec přece jen založen v roce 1924 a zabýval se právě otázkou národní a rasové politiky.⁶⁵ Do čela ústavu byl postaven V. Růžička. Čeští eugenici se stále více setkávali s německou rasovou hygienou, která se zabývala uchováním zdravé rasy, člověka nordického typu. Němečtí eugenikové zaměřovali charakteristiky plemenné s národními a to začalo být nebezpečné. J. Kříženeckému se zprvu nezdála zavrženíhodná snaha o hledání čisté rasy u rasové hygieny.⁶⁶ Ústav pro národní eugeniku „jest zřízen k lékařsko-

64

CUŘÍNOVÁ, Ludmila. *Ústav pro národní eugeniku*. In: JANKO, J. Těšínská, E. *Technokracie v českých zemích: (1900-1950)*. Editor Emilie Těšínská. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1999. Studie z dějin techniky, sv. 3. ISBN 8090246451. str 153

65

JANKO, J. Těšínská, E. *Technokracie v českých zemích: (1900-1950)*. Editor Emilie Těšínská. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1999. Studie z dějin techniky, sv. 3. ISBN 8090246451.

66

JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249. ISSN 0300-4414

přírodovědeckému výzkumu všech otázek, jež jakýmkoli způsobem mohou přispěti k objasnění veškerých okolností, souvisejících s normálním založením a vývojem individua a společnosti národní a lidské, jakož i studiu otázek eugenické praxe. Je ústavem vědeckým, jehož členům je volno používat k tomu cíli všech vhodných metod výzkumných. Za tím účelem je ústav rozdělen na:

1. Oddělení pokusné
2. Oddělení vitálně-statistické
3. Oddělení pro praktickou genetiku⁶⁷

Prostřednictvím této instituce dochází k odklonu eugeniky v českých zemích od rasového hlediska. V. Růžička vystihl rozdíl mezi českou národní eugenikou a německou rasovou hygienou: „*Eugenika pečuje jen o to, zda-li člověk, rodina, národ jsou dědičně zdraví, nestará se o složení a příslušnost plemennou.*“⁶⁸ Založení ústavu přispělo do určité míry k opuštění politiky prosazující rasovou stránku a k přiklonění se k reálnějšímu pojmání národů žijících v tehdejší ČSR.

Skutečností ovšem zůstává, že čeští lékaři a biologové, kteří se začlenili do eugenického hnutí na počátku 20. století, nemohli předpokládat, jaké politické konsekvence přinese radiální uplatňování genetických poznatků v aplikaci na lidskou společnost. Německá rasová hygiena (resp. rasová biologie) s její antisemitskou a antislovanskou tendencí byly pro ně nepřijatelné.⁶⁹

Mimo rasové a národnostní problémy se čeští eugenikové snažili vypořádat s aplikovanou negativní eugenikou, zejména pak, když v Německu od 1. ledna

67

CUŘÍNOVÁ, Ludmila. *Ústav pro národní eugeniku*. In: JANKO, J. Těšínská, E. *Technokracie v českých zemích: (1900-1950)*. Editor Emilie Těšínská. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1999. Studie z dějin techniky, sv. 3. ISBN 8090246451. str. 154

68

JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249. ISSN 0300-4414, str. 246

69

JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249. ISSN 0300-4414

1934 vstoupil v platnost „sterilizační zákon“.⁷⁰ Po zavedení sterilizace bylo v Německu provedeno za jediný rok (1934) přes 50 000 sterilizačních operací. Přesné statistiky nebyly nikdy uveřejněny. Ve svých počátcích Česká eugenická společnost spolupracovala s Pedologickým ústavem hlavního města Prahy (zřízen roku 1910), a od roku 1921 s tzv. Eugenickou komisí nově založené Masarykovy Akademie práce, též nazývanou jako Eugenicko-demografickou komisí. Svou činnost ukončil roku 1939 s uzavřením českých vysokých škol. Roku 1941 byl zabavený majetek převeden na německý Ústav pro dědičnou a rasovou hygienu. Roku 1941 byla česká eugenická společnost zrušena a uzavřena gestapem. Roku 1945 po osvobození byla znovu obnovena. Komunistickým státem byla roku 1951 začleněna do nově centralizované Vědecké společnosti čs. lékařů a zdravotních pracovníků J. E. Purkyně.⁷¹

2.2 Hlavní témata

2.2.1 Otázka lidské degenerace

Podle Šimůnka byla cílem českých eugeniků zdravější společnost tváří v tvář hrozbě národní a individuální degenerace.⁷² Slabomyslní a choromyslní představovali největší eugenické zlo, protože plodí méněcenné potomstvo. O své potomstvo nejsou schopni řádně se postarat a to včetně jejich výchovy.⁷³ Arthur

70

JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249. ISSN 0300-4414

71

ŠIMŮNEK, Michal. *Vladimír Bergauer a česká eugenika*. In: *Historia - Medicina - Cultura: sborník k dějinám medicíny*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. 2006, s. 205-242. ISBN: 80-246-1099-X.

72

ŠIMŮNEK, Michal. „*Eugenics, Social Genetics and Racial Hygiene: Plans for the Scientific Regulation of Human Heredity in the Czech Lands, 1900-1925*“. In TURDA, Marius and WEINDLING, Paul J. *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*. Budapest: CEU Press, 2007. ISBN: 963 7326 81 2).

73

VOJTKO, Tibor. *Postižený člověk v dějinách: vybrané přednášky k dějinám speciálně pedagogické teorie a praxe*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005, Edice speciální pedagogiky (Gaudeamus). ISBN 80-7041-007-8.

Brožek se ve své knize *Zušlechtění lidstva* zabývá otázkou, zda by bylo možné v budoucích generacích výběrem dobrých a vynikajících členů a zároveň vylučováním členů degenerovaných a chorých dosáhnout zušlechtění lidí po stránce duševní i tělesné. Zároveň se zabývá tím, zda by bylo možné postupovat při zušlechtování stejným způsobem jako při zušlechtování rostlin a zvířat.⁷⁴ Vladislav Růžička říká: „...jisté zlozvyky, jako alkoholismus, dále mnohé nemoci, jako syfilis, tuberkulóza, choroby duševní a nervové způsobují konečně zeslabování rasy a tím degeneraci lidstva, jevíci se stupňováním zločinnosti, nemocnosti, úmrtnosti dětí, zmnožením počtu sebevražd, sebevražd osob mladistvých zvláště dětí, úbytkem porodů atd. Tato degenerace ohrožuje prý trvání lidstva, způsobujíc pokles zdravotního stavu a houfné vymírání rodin a rodů.“⁷⁵ Vzdávající degenerace rasy díky jejím nedostatkům vrozeným a získaným vlivem společenského prostředí vede ke vzniku eugeniky jak samostatného vědeckého odvětví, jak již bylo uvedeno v předchozí kapitole, Francisem Galtonem.⁷⁶

Podle Artura Brožka se člověk rodí již s určitým dědičným základem, kdy zdědil vlohy po svých předcích v různé míře. Během života se tyto vlohy ukazují. Člověk je tedy předurčen rodově, třeba jako zločinec nebo jako genius a stejně tak je vysoké procento, že bude slabomyslný v případě, že oba jeho rodiče byli také slabomyslní. Člověk se však nerodí s hotovými dědičnými vlastnostmi, ale s vlohami, které se nemusí projevit.⁷⁷

Česká eugenická společnost rozdělila lidskou společnost na 3 typy jejích členů. První typ se skládá z občanů platných a řádných. Druhým typem jsou členové společnosti, kteří využívají výhod a péče ve společnosti, sami nepřispívají společnosti k jejím cílům. Jsou to lidé slabí, slabomyslní. Třetím

74

BROŽEK, Artur. *Zušlechtění lidstva: (Eugenika.)*. 2., přeprac. vyd. Praha: F. Topič, [1922].111, vii s., [l.] tab. příl. Duch a svět: spisy populárně poučné; 6.

75

RŮŽIČKA, Vladislav. *Biologické základy eugeniky*. Praha: Borový, 1923, 780 s. Eugenická knihovna. str. 533

76

RŮŽIČKA, Vladislav. *Biologické základy eugeniky*. Praha: Borový, 1923, 780 s. Eugenická knihovna.

77

MEISNER, Josef. *Rasismus hrozí kultuře: rasové teorie a eugenika*. Praha: Volná myšlenka, 1934.

typem jsou členové společnosti, kteří ohrožují společnost, jsou antisociální. Jsou to zločinci a nebezpeční choromyslní.⁷⁸

Nejen počtem příslušníků, ale i jejich tělesnou a duševní zdatností se zabezpečuje trvání a význam národa i státu. Můžeme tedy říci, že povinností každého člověka je, aby dbal o své zdraví. Pravdou však zůstává, že zdraví se nezakládá na dodržování zdravotních pravidel, která souvisejí se zdravým bytem, oděvem, zdravou stravou, čistým vzduchem, zachováváním všestranné čistoty vlastní i svého okolí, správné životosprávy. Vladislav Růžička říká: *Kdo chce zdrav být, musí si zdraví, tělesnou zdatnost na svět s sebou přinést, zrovna tak jako si musí na svět přinést s sebou zdatnost duševní. Je nutností, aby každý, kdo přemýšlí o založení rodiny, měl na mysli, že jeho děti budou tak zdravé a zdatné, jako byli jejich rodiče a přímí předkové. Z výše uvedeného vyplývá, že každý má velikou zodpovědnost vůči potomstvu a národu.*⁷⁹

2.2.2 Otázka lidské regenerace

2.2.2.1 Sňatkové vysvědčení

Na počátku 20. století se čeští lékaři zaměřili především na prosazení povinných předmanželských lékařských prohlídek. Tyto prohlídky měly omezit rizika rození potomstva zatíženého dědičnými chorobami. Na druhé straně šlo o snahu o zamezení mít potomstvo alkoholikům, asociálům a lidem se zločineckými sklony.⁸⁰ Eugenická sňatková kontrola je v podstatě vylučování

78

ČÁDA, F., Úkoly a význam „České společnosti eugenické“. Revue 12, 1915, s. 182

79

RŮŽIČKA, Vladislav. *Péče o zdatnost potomstva: (Eugenika)*. V Praze: Státní nakladatelství, 1923. Občanská knihovna; sv. 37. str. 4

80

tzv. méněcenných elementů z účasti v plození potomstva.⁸¹ Ještě před založením Revue v roce 1901 vystoupil Haškovec s návrhem na zřízení instituce povinných předmanželských lékařských prohlídek. V roce 1919 byl jedním z hlavních iniciátorů návrhu na uzákonění eugenické sňatkové revize rozšířením zákona o podmínce, že „*oddáni mohou býti snoubenci jen, vykáží-li se vysvědčením veřejně ustanoveného lékaře, že nejsou stíženi chorobou, jež se přiči účelům manželství nebo by škodlivě působila na zdraví druhého manžela nebo potomstva.*”⁸² Tento podnět na zřízení předmanželských poraden a lékařského povolení k sňatku byl v Československé republice neúspěšný. Znamenalo by to prakticky vyloučení velké části populace z reprodukce.⁸³ Jak uvádí profesor Pelnář ve svém článku Omezování a zakazování sňatků z důvodů eugenických ze dne 15. listopadu 1919 (jedná se o Časopis lékařův českých), *pro přítomnou potřebu se musíme omeziti na nejnútnejší minimum eugeniky: zabrániti dalšímu zhoršování národa. Jedním z prostředků k tomu jest omeziti, ne-li zabrániti, aby neplodili děti lidé takových vlastností, o nichž je známo, že plodí potomstvo tělesně, duševně a mravně vadné.*⁸⁴ Stát má tedy povinnost i prostředky zabránit tomu, aby se rodili lidé tělesně i duševně postižení. Jednou z možností, jak tomuto zabránit, je zakázání sňatku, z kterého by vzešlo potomstvo tělesně nebo duševně postižené. Tento problém je velmi rozsáhlý. Můžeme si položit několik otázek:

1. Při kterých nemocech a vadách se může prohlásit, že je potomstvo ohroženo chorobností a zločinností? Je možné toto rozpoznat?
2. Který lékař to má a může stanovit?

JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249. ISSN 0300-4414

81

KŘÍŽENECKÝ, Jaroslav. *Kapitoly o eugenice*. V Brně: A. Píša, 1921. Vševed; 5.

82

JANKO, J. Těšínská, E. *Technokracie v českých zemích: (1900-1950)*. Editor Emilie Těšínská. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1999. Studie z dějin techniky, sv. 3. ISBN 8090246451. str. 151

83

JANKO, J. Těšínská, E. *Technokracie v českých zemích: (1900-1950)*. Editor Emilie Těšínská. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1999s. Studie z dějin techniky, sv. 3. ISBN 8090246451.

84

PELNÁŘ, J., Omezování a zakazování sňatků z důvodů eugenických, ČLČ 58, 1919, s. 925-927. str 925

3. Kdo má prohlásit dovolení nebo zákaz?
4. Co dělat (po stránce lékařské), pokud byl podvodem nebo nedopatřením uzavřen sňatek vadný?
5. Mají a mohou se připustit nějaké výjimky?
6. Je možné ochránit před nemocí druhého snoubence?⁸⁵

Z článku *Omezování a zakazování sňatků z důvodů eugenických* profesora Josefa Pelnáře⁸⁶ ze dne 6. prosince 1919 (jedná se také o Časopis lékařův českých) vyplývá, že je zákon neproveditelný. Probíhala debata, jak mohou lékaři rozhodnout a soudit poměry, které jsou jim neznámé. V zákonu totiž jde nejenom o život a štěstí snoubenců, ale i o život a štěstí potomstva. Jedná se o to zakázat sňatek nesvědomitým, ale i naopak dovolit sňatek svědomitým, kteří cítí zodpovědnost za své vady. Jsou však případy, například mravní zkaženost, které nejdou diagnostikovat před svatbou. Kdo tedy může rozhodovat o sňatku?⁸⁷

Jak uvádí profesor Pelnář: *jest odůvodněno samo východisko celého hnutí – to jest věta, že lidstvo potřebuje zlepšení? Je pravda, že lidstvo degeneruje? Není-li to jen dojem krátkozrakého pozorovatele jednotlivých starých rodin, jednotlivých tříd společenských? Nevylučují-li se individua dědičně zatížená a chorobná sama v následujících generacích? Není v projevech pudu pohlavního zřejmě viděti tuto přírodní regulaci? Toto možno říci, samočištění rasy?*⁸⁸

85

PELNÁŘ, J., *Omezování a zakazování sňatků z důvodů eugenických*, ČLČ 58, 1919, s. 925-927. str. 925

86

Josef Pelnář (1872-1964). Absolvent LF UK, 1901-1902 asistent na psychiatrické klinice, 1903-1907 asistent II. I lékařské interní kliniky u Prof. Josefa Thomayera, r. 1921 získal titul řádného profesora speciální terapie a patologie nemocí vnitřních, r. 1921 se stal přednostou II. interní kliniky UK (Josef Pelnář. Dostupný z WWW: < http://www.hamelika.cz/?cz_josef-pelnar >.)

87

PELNÁŘ, J., *Omezování a zakazování sňatků z důvodů eugenických*, ČLČ 58, 1919, s. 977-979

88

PELNÁŘ, J., *Omezování a zakazování sňatků z důvodů eugenických*, ČLČ 58, 1919, s. 977-979. str. 978

V knize *Zušlechtění lidstva*, kterou napsal Artur Brožek, se píše, že nejmírnějšími eugenickými ochrannými opatřeními jsou intimní porady snoubenců s jejich domácími lékaři před uzavřením sňatku. Pokud by mírnější opatření nestačila, stát by měl zasáhnout přísnějšími zákony v podobě trestů a pokut. Nebezpečné členy společnosti z hledisek plemenné hygieny izolovat a zbavit je práva na uzavření sňatku. Pokud by ani tato opatření nestačila, měla by společnost právo ke své sebeochraně na nebezpečných členech společnosti právo sterilizace. Četné státy severoamerické tato opatření mají, v zákonech je zakotveno provedení sterilizace u zločinců, idiotů, slabomyslných, šílených, epileptiků a osob mravně a pohlavně degenerovaných. Všechna tato opatření mají za následek omezování osobní svobody nebo vedou k obcházení příkazů nebo zákonů. V souvislosti s těmito opatřeními se také namítá, že povedou ke vzrůstu prostituce a zvětšení počtu nemanželských dětí. Také že vyvolají mnoho zklamání a nesnází mezi snoubenci a jejich okolím.⁸⁹

Jak říká Artur Brožek: *Mějme na zřeteli, že nejkrásnějším rodovým odkazem, který mohou dát rodiče svým dětem, jest, dají-li jim své vlastní zdravé tělo a zdravou duši. Nejšťastnější však bude pak i to potomstvo, které o sobě bude moci s rodovou pýchou říci, že se dobře narodilo, ježto zdědilo po svých rodičích výborné vlohy tělesné i duševní.*⁹⁰

Z hlediska dědičnosti se touto otázkou zabývá Karel Hrubý: „*Manželství obou osob viditelně postižených se vylučuje vůbec; manželství postižené osoby se zdravou je povážlivé a vyžaduje další eugenický výběr v příštích generacích; zdravé osoby ze zatížených rodin necht' uzavírají manželství jen s členy úplně zdravých rodů. V rodokmenech se projeví recesivně dědičná vlastnost nepravdělným výskytem a přeskokováním generací.*“⁹¹

89

BROŽEK, Artur. *Zušlechtění lidstva: (Eugenika.)*. 2., přeprac. vyd. Praha: F. Topič, [1922]. 111, vii s., [1.] tab. příl. *Duch a svět: spisy populárně poučné*; 6.

90

BROŽEK, Artur. *Zušlechtění lidstva: (Eugenika.)*. 2., přeprac. vyd. Praha: F. Topič, [1922]. 111, vii s., [1.] tab. příl. *Duch a svět: spisy populárně poučné*; 6. str. 112

91

Většina snoubenců se zabývá majetkovými poměry svých partnerů, jejich pověstí a minulostí. Opomíjí se však poměry zdravotní. K tomu slouží lékaři a eugenické sňatkové poradny. Není nutné ve vážných případech zabraňovat sňatku, ale je potřeba, aby měli snoubenci natolik svědomí, aby se zřekli založení rodiny. V těchto případech je lepší děti nemít. Je potřeba, aby každý člověk pochopil, co je to pravá odpovědnost za děti, které zplodí.

Ve společnosti existuje určitý právní řád, který umožňuje zakročit proti členům společnosti, kteří ohrožují nějakým způsobem spoluobčany. Způsob zakročení proti takovým jedincům společnosti je újmou na jejich majetku, újmou na svobodě jejich jednání a v případech, kdy jejich jednání je zvláště závažné i odstraněním ze života. Nad těmito právními zásahy se nikdo nepozastavuje.⁹² Podle Karla Hrubého *nelze proto ani upírati práva lidské společnosti, pakliže – a to budiž zvláště zdůrazněno- po zcela objektivním vědeckém zjištění se odhodlá nějakým způsobem zakročiti proti těm jedincům, kteří jsou s to ohrožovati tak vzácnou hodnotu, jakou je zdraví příštích generací. A takovými právě jsou nebožáci postižení těžkými dědičnými defekty – především v oblasti duševní a nervové.*⁹³

2.2.2.2 Význam plodnosti

Konec devatenáctého století přinesl pokles porodnosti v celé oblasti západoevropské civilizace i v Severní Americe. Porodnost je počet narozených dětí, které připadá na určitý počet obyvatelstva. Rozhodující pro porodnost je počet uzavřených sňatků a počet dětí v jednotlivých rodinách. Na tyto dva jevy mohou mít vliv některé nepříznivé události jako válka, sociální otřesy, nepříznivý hospodářský vývoj země. Ovšem za populační obrat, který se

92

HRUBÝ, Karel. *Eugenika: člověk v zrcadle dědičnosti*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1948. Světem a přírodou; sv. 7. str 206

93

HRUBÝ, Karel. *Eugenika: člověk v zrcadle dědičnosti*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1948. Světem a přírodou; sv. 7.

HRUBÝ, Karel. *Eugenika: člověk v zrcadle dědičnosti*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1948. Světem a přírodou; sv. 7. str 208

koncem devatenáctého a začátkem dvacátého století stal, nejsou bezprostředně odpovědné tyto nepříznivé události.⁹⁴

Obecně řečeno, v moderní době je pokles porodnosti způsoben vlivy sociálně psychologickými. To znamená, že o počtu dětí v rodině nerozhoduje pouhá náhoda, ale muž a žena se sami rozhodnou, kolik chtějí mít dětí. Příčiny, které uvádí Bohumil Sekla ve své knize *Dědičnost v přírodě a ve společnosti*, jsou například zvýšení nebo udržení dosažené životní úrovně, emancipace a zaměstnání žen, prodlužování doby vzdělání, touha po užívání si vlastního života atd. Jde o tzv. zvýšený individualismus. Ale jsou zde i důvody ušlechtilé, které nutí moderního člověka k menšímu počtu dětí a to především, že chce zajistit svým dětem pro „start do života“ stejné nebo lepší životní podmínky, lepší vzdělání a vše ostatní. Nízká porodnost má za následek stárnutí obyvatelstva.⁹⁵

Jeden z nejvýznamnějších českých eugeniků, lékař Vladislav Růžička, se zabýval významem plodnosti. Ve svém svazku s názvem *Péče o zdatnost potomstva* se snaží objasnit, proč by se mělo zabránit poklesu porodnosti. Národní eugenice nezáleží tolik na kvalitě potomstva, ale na početnosti. Důležité je, aby bylo co nejvíce potomstva, které zaručí, že se národ udrží. Toto platí především pro malý národ, stejný jako náš, obklopený ze všech stran národy cizími. Ovšem vrstvy národa se nerozmnožují stejnoměrně. Nižší vrstvy společnosti mají průměrně větší plodnost než vrstvy vyšší. Pokrok národa, jeho význam v dějinách, jeho zdar jak politický, tak hospodářský závisí na pěstování nadání. To znamená na zdatu těch tříd, které mají nejvíce nadaných. Je však skutečností, že tyto vrstvy mají plodnost malou. Vliv kultury je zhoubný na další trvání lidstva. Kulturním způsobem života je míněn například sedací způsob života, umělé osvětlení, požívání uměle připravené potravy, která kazí chrup. Zejména u žen tento způsob života vede ke špatné funkci pohlavního ústrojí,

94

SEKLA, Bohumil. *Dědičnost v přírodě a ve společnosti*. 3. vyd. V Praze: Život a práce, 1948.

95

SEKLA, Bohumil. *Dědičnost v přírodě a ve společnosti*. 3. vyd. V Praze: Život a práce, 1948.

mléčných žláz atd. Můžeme v podstatě říci, že kultura působí na člověka podobně jako umělý chov na domácí zvířata. Z toho vyplývá zvětšení počtu lékařských zákroků, vznik nových neznámých nemocí, alkoholismus, atd. Nesmíme však kultuře dávat za vinu úpadek lidstva. Např. u žlutého plemene je kultura mnohem starší než řecká a římská, ale patří k neplodnějším národům země. Růžička připomíná, že národy, které v minulosti vyhynuly, vymřely v podstatě nedostatečnou plodností. V životě národa tedy přikládá veliký eugenický význam plodnosti.⁹⁶

Jak píše Bohumil Sekla, pokles porodnosti je bohužel doprovázen velmi nepříznivým kvalitativním jevem. Celkový národní poklad dobrých dědičných vloh se zmenšuje v důsledku toho, že rodiny normální a nadprůměrné omezují počty dětí více, než rodiny podprůměrné. Ze všech přímých i nepřímých dokladů vyplývá, že vývoj populace má nepříznivý vliv pro kvalitu příštích generací.⁹⁷

Plodnost venkovského obyvatelstva je asi dvakrát vyšší než plodnost obyvatel měst. Ve městech se uplatňuje nejlépe vrozené nadání, avšak jeho obyvatelstvo rychle vymírá. Byla by možnost ochránit obyvatelstvo měst přílivem z venkova. Selský stav by měl zůstat zdravotně nedotčen, aby neklesala jeho plodnost. Trvání národa je zaručeno, pokud je venkov schopen obrozovat národ.⁹⁸

Prostředkem, kterým můžeme vyrovnat pokles plodnosti, je snížení úmrtnosti. Je nezbytné bojovat proti všem okolnostem, které snižují plodnost. Rodiny by měli zakládat lidé ve věku, kdy jsou nejvíce plodní. Pro vstup do manželství je nepříznivější u ženy věk 20 let, u muže 25 let. Ze statistik vyplývá, že ženy, které se vdaly do 20 let, měly průměrně 7 dětí, zatímco ženy, které se vdaly mezi 36. a 40. rokem, měly průměrně 1 dítě. Z toho vyplývá, jak důležité

96

RŮŽIČKA, Vladislav. *Péče o zdatnost potomstva: (Eugenika)*. V Praze: Státní nakladatelství, 1923. . Občanská knihovna; sv. 37.

97

SEKLA, Bohumil. *Dědičnost v přírodě a ve společnosti*. 3. vyd. V Praze: Život a práce, 1948.

98

RŮŽIČKA, Vladislav. *Péče o zdatnost potomstva: (Eugenika)*. V Praze: Státní nakladatelství, 1923.. Občanská knihovna; sv. 37.

je toto kritérium pro plodnost. Proto_ by měli sňatek uzavírat lidé, dokud jsou mladí.⁹⁹

Dalším negativem pro plodnost je emancipace žen. Platí totiž, že ženy, které vykonávají samostatné povolání, se jen zřídka vdávají a zakládají rodinu, i přesto, že jsou nadané. Svým jednáním poškozují národ jako celek. Národ poškozují i ti, kteří uměle zabraňují otěhotnění a to poškozují národ ještě více než dědičné nemoci. Bohužel je zde fakt, že jsou to vrstvy nadané a nejvýkonnější. Zavrženíhodné je i svobodné provedení potratu, protože je to citelné poškození plodnosti národa. Je velmi důležité vážit si každého života, který může posílit národ. Jen v případech trvalé nemoci nebo vyčerpání matky_ je třeba přistoupit k zneplodnění operací či rentgenováním. Existují případy v Americe a ve Švýcarsku, kde se používá těchto prostředků u známých pijanů a zločinců, u kterých se jedná o dědičné zatížení. Zneplodnění se ovšem děje na výslovné svolení dotyčných osob. Ti ho zpravidla snadno dávají, i je v některých případech sami vyžadují.¹⁰⁰

Z výše uvedeného vyplývá, že úkolem eugeniky dle slov Bohumila Sekly je vybudování takové populační politiky, jež zastaví nepříznivý vývoj. Eugenická populační politika by měla hledat prostředky pozitivní a negativní. Pozitivní prostředky by měly za cíl zvýšit počty dětí v rodinách s normální nebo nadprůměrnou dědičnou výbavou. Negativní prostředky by měly za cíl zastavení rozmnožování v rodinách obsahujících nežádoucí dědičné vlastnosti, především duševní defekty.¹⁰¹

Mezi prvními, kteří se snažili ovlivnit populační vývoj v pozitivním smyslu, byla Francie. V r. 1790 přinesla velká francouzská revoluce několik

99

RŮŽIČKA, Vladislav. *Péče o zdatnost potomstva: (Eugenika)*. V Praze: Státní nakladatelství, 1923. Občanská knihovna; sv. 37.

100

RŮŽIČKA, Vladislav. *Péče o zdatnost potomstva: (Eugenika)*. V Praze: Státní nakladatelství, 1923. Občanská knihovna; sv. 37.

101

SEKLA, Bohumil. *Dědičnost v přírodě a ve společnosti*. 3. vyd. V Praze: Život a práce, 1948.

zákonů, které podporovaly rodiny s větším počtem dětí. Jednalo se o daňové úlevy a peněžní příspěvky. V první polovině 19. století, pod vlivem Malthusova učení, nastalo období propagace omezování porodů. Ale hned po německo-francouzské válce v roce 1870– 1871 přicházejí obavy z vylidnění Francie. Bylo tedy zákonem zavedeno několik druhů podpor a úlev pro rodiny s dětmi. Francouzská populační politika je značně nejednotná a téměř výhradně kvantitativní. Je nutno říci, že nauka o dědičnosti a eugenika nejsou ve Francii příliš pokročilé. Po roce 1933 byla zahájena německá populační politika, především v důsledku úpadku kvantity a počtu porodů. Otázky související s početní i jakostní stránkou populačního vývoje přebíral nacistický režim přímo do svého programu. Shrnuje je pod označení „ plemenná hygiena“. Tyto otázky měly téměř ústřední postavení. Rasová hygiena měla v Německu zvláštní význam z toho důvodu, že byla propojena s rasismem. O vztahu rasismu k eugenice bude pojednáno blíže v další kapitole. Německé populační politice ovšem nelze upřít, že jako jediná země světa nejen, že zastavila pokles porodnosti v r. 1933, ale roku 1934 stoupla porodnost a i v dalších letech se udržela. Bylo zotřeno nejenom trestní stíhání potratů, ale byly poskytovány půjčky pro novomanžele. Menší význam pak mělo zakládání dědičných zemědělských statků, čímž měla být oživena tradice selských rodů. Podobné systematické populační pokusy jiné státy nepodnikaly.¹⁰²

Německo pokles porodnosti v r. 1933 zastavilo. I když se v roce 1933 dostalo na nejnižší hranici 14,7 porodů na 1000 obyvatel, dokázalo již další rok zvýšit porodnost na 18 a dále na 20 porodů na 1000 obyvatel.. Tento pozitivní vývoj byl způsobem především hmotnými příčinami, ale i jakýmsi obratem společnosti k rodině a dětem. Je však velmi důležité zdokonalit vše, co se týká každého narozeného dítěte. Kojenecká mortalita je velmi vysoká. Je potřeba uplatnit určitá zásadní opatření.¹⁰³

102

SEKLA, Bohumil. *Dědičnost v přírodě a ve společnosti*. 3. vyd. V Praze: Život a práce, 1948.

103

2.3 Faktory ovlivňující zánik českého eugenického hnutí

Vrcholu vlivu dosáhli čeští eugenikové roku 1919, kdy se pokusili o ovlivnění novelizace zákona o sňatcích, prosazením povinných předmanželských prohlídek snoubenců před povolením k sňatku, ale neúspěšně.¹⁰⁴ Proti jejich návrhu se však postavili nejen křesťanské kruhy či liberálově, ale i značná část českých lékařů. Jak uvádí Janko: “*Dosavad můžeme jen raditi, ale nemůžeme rozhodovati.*”¹⁰⁵ Tato část zákona tedy nikdy nenabyla platnosti. Prosazování předmanželských prohlídek bylo jedním z hlavních cílů českých eugeniků, už Haškovec roku 1901 chtěl zavést instituci povinných předmanželských prohlídek. Tento neúspěch v prosazení těchto prohlídek vedl ke zmenšení vlivu a zájmu o české eugenické hnutí a eugeniku vůbec.¹⁰⁶

Když se v Protektorátu zaváděly norimberské rasové zákony¹⁰⁷, vliv českých eugeniků opět upadl. Na lékařské fakultě byl založen ústav pro rasovou hygienu. V roce 1948 proběhlo v Moskvě proslulé lysenkovské zasedání Všesvazové akademie zemědělských věd V. I. Lenina. Na tomto zasedání bylo skoncováno nejen s eugenikou, ale i s genetikou jako vědou. V roce 1948 vydal Karel Hrubý práci *Eugenika*. Ve své práci se zabýval jiným okruhem otázek a

SEKLA, Bohumil. *Dědičnost a eugenika*. V Praze: Vysoká škola politická a sociální, [1946]. 1sv.

104

JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. Janko, Jan. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha : Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249.

105

JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. Janko, Jan. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha : Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249.

106

JANKO, J. Těšínská, E. *Technokracie v českých zemích: (1900-1950)*. Editor Emilie Těšínská. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1999, 317 s. Studie z dějin techniky, sv. 3. ISBN 8090246451.

107

Norimberské rasové zákony byly rasistické zákony nacistického Německa o říšském státním občanství a o ochraně německé krve a německé cti (tzv. zákon na ochranu dědičného zdraví německého národa; Německo mělo být bez Židů, tj. „Judenfrei“). Od r. 1935 se norimberské zákony staly součástí německého právního řádu. Poslední prováděcí nařízení bylo vyhlášeno 1.7.1943. Norimberské zákony propůjčovaly právní podklad hromadnému vyvražďování tzv. rasově méněcenné populace. Jejich platnost byla rozšířena do všech zemí, které za druhé světové války okupovalo nacistické Německo. Norimberské zákony předznamenaly holocaust. (KOLEKTIV AUTORŮ. *Všeobecná encyklopedie*. 5. svazek. 1. vyd. Praha: Diderot, 1999. s.383 – 384.)

pohledů na jejich řešení a podstatně jinou argumentací.¹⁰⁸ V roce 1952 ukončila Česká eugenická společnost svou činnost definitivně.

108

JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. Janko, Jan. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha : Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249.

3. PODOBNOST, POPŘ. SPOLUPRÁCE, ČESKÉHO EUGENICKÉHO Hnutí SE ZAHRANIČNÍMI SDRUŽENÍMI

V mnoha zemích na počátku 20. století byly zakládány eugenické společnosti. Eugenická hnutí netvořila jednotný myšlenkový proud. K více či méně odlišným cílům směřovaly v každé zemi eugenické snahy. Docházelo i k určitým shodám názorů.

3.1 Německá rasová hygiena

Pojem „rasa“ je odvozen od arabského „ras“, což původně znamenalo počátek, původ, ale také hlavu. V 19. století byl převzat do češtiny. Nejčastější je dělení lidstva na tři rasy:

1. Europoidní (leukodermi, euroasijskou, kavkazoidní, bílou)
2. Mongoloidní (xanthodermi, asijsko-americkou, žlutou, žlutohnědou)
3. Negroidní (melanodermi, australsko-negroidní ekvatoriální, černou)¹⁰⁹

V odborných kruzích převažuje názor, že lidské rasy neexistují. To, že uznáváme existenci lidských ras, vede k xenofobii a rasismu.¹¹⁰

Na konci 19. století začala vznikat Německá rasová hygiena, která byla reakcí na obavy z degenerace lidského druhu. Ta měla být způsobována vzrůstající péčí o tzv. slabé jedince a že se chudí a nepřizpůsobiví lidé začali množit rychleji než lidé zdraví a talentovaní. Roku 1895 byly položeny základy tzv. rasové hygieny ve spisu Alfreda Ploetze, kde varoval před krvavými válkami, revolucemi či péčí o nemocné a podřadné jedince. Tyto faktory vedou k degeneraci rasy. Pokud se společnost těchto činů vyvaruje, potom přežijí jen ti nejsilnější a nejzdravější. Slabí jedinci,

109

SVOBODNÝ, Petr. *Rasová hygiena na lékařské fakultě Německé Karlovy univerzity v Praze (1938-1945)*. Svobodný, Petr. In: *Acta Universitatis Carolinae : Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. 36-38, č. 1-2, (1996-1998 [vyd.2004],) s. 61-71

110

SVOBODNÝ, Petr. *Rasová hygiena na lékařské fakultě Německé Karlovy univerzity v Praze (1938-1945)*. Svobodný, Petr. In: *Acta Universitatis Carolinae : Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. 36-38, č. 1-2, (1996-1998 [vyd. 2004],) s. 61-71

kteří by zemřeli, přežívají díky lékařské péči. Z toho vyplývá, že lékařská péče ohrožuje rasu i přesto, že pomáhá jednotlivci. Takovou rasovou hygienu, která by se ohlížela na dobro celé rasy, chtěl vytvořit Ploetz. Zabývá se myšlenkou, že pokud můžeme identifikovat a eliminovat záporné vlastnosti už v zárodečných buňkách, mohlo by dojít k úplnému vymizení Darwinova boje o přežití.¹¹¹

V roce 1904 Alfred Ploetz založil Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie (List pro rasovou a sociální biologii) Ten zkoumal základy optimálních podmínek k udržení a vývoji rasy. Roku 1905 vzniká první instituce s názvem Spolek pro rasovou hygienu., která se zabývala otázkou zlepšení lidské rasy. U jeho zrodu stáli Alfred Ploetz, psychiatr Ernst Rüdin (1874 – 1952), právník Anastasius Nordenholz (1862 – 1953) a antropolog Richard Thurnwald (1869 – 1954). Spolek se velmi rychle rozrůstal. V roce 1905 měl 32 členů, v roce 1907 stoupl počet členů na 100. Roku 1907 změnil název na Internationale Gesellschaft für Rassenhygiene. Spolek se velkou rychlostí rozrostl, v roce 1930 měl 1 300 členů, 4 pobočky v Rakousku a 16 poboček v Německu.¹¹²

Němečtí rasoví hygienici se zabývali otázkou rostoucího počtu duševně nemocných osob a poklesu porodnosti. Byl kladen velký důraz na rostoucí počet obyvatelstva.¹¹³

Příležitost pro získání maximální podpory nastává pro vědce s nástupem nacistů k moci. Bylo to v podobě zakládání bohatě vybavených univerzitních ústavů a řádných profesur. Rasoví hygienici lékařsky orientovaní pečovali o dědičně podmíněné zdraví populace, zatímco rasoví hygienici orientovaní antropologicky či sociologicky se starají o čistotu populace. Zajímavé na tom je, že Praha se stejně

111

PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Překlad Anna Pilátová. Praha: Academia, 2009. Stíny, sv. 10. ISBN 9788020017635

112

PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Překlad Anna Pilátová. Praha: Academia, 2009. Stíny, sv. 10. ISBN 9788020017635.

113

PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Překlad Anna Pilátová. Praha: Academia, 2009. Stíny, sv. 10. ISBN 9788020017635.

jako Berlín a Mnichov přiblížila ideálu. Měla vlastní rasově hygienický ústav na lékařské fakultě a antropologický ústav pro rasovou biologii na přírodovědecké fakultě. Rasový hygienický ústav se zaměřoval na dědičnou patologii. Antropologicky orientovaný ústav se zabýval rasovou biologii.¹¹⁴

Činnost se pod tlakem okolností po roce 1933 a zvláště pak po vypuknutí války značně posunula. Původní snahy měly vést ke zlepšení zdravotního stavu populace podchycením nebo eliminací dědičně podmíněných chorob. Pod tlakem byla činnost dovedena až tak daleko, že lékaři vykonávali jak pozitivní eugeniku, tak eugeniku negativní. Pozitivní eugenikou je myšleno například „šlechtění nové rasy“ v rámci akce *Lebensborn*. Negativní eugenikou je myšlena likvidace nejprve dědičně zatížených a nakonec i rasově nevyhovujících osob a to formou eutanazie duševně nemocných až po exterminaci židů a dalších „méněcenných“ ras.¹¹⁵

I mezi československými biology a lékaři jako byli neuropatolog Ladislav Haškovec, biologové Vladislav Růžička, Jan Bělehrádek, Vladimír Bergauer, Jaroslav Kříženecký a dalšími, byly po první světové válce velmi populární eugenické pokusy. V české biologii a medicíně zůstávaly pochybné eugenické argumenty a to i přes tragickou zkušenost českých vědců s nacismem (3 z výše uvedených byly vězněni a jeden z nich dokonce popraven). Jak uvádí Petr Svobodný: *Nejproblematictější otázkou, která na tomto místě může být jen zmíněna, nikoliv zodpovězena, je míra viny v rozpětí od katedrového rasového odborníka přes soudního znalce v oboru až po lékaře připravující smrtící injekci nebo rozhodující na rampě vyhlazovacího tábora, půjde-li konkrétní člověk na smrt přímo nebo oklikou přes jeho „laborator“*¹¹⁶

114

SVOBODNÝ, Petr. Rasová hygiena na lékařské fakultě Německé Karlovy univerzity v Praze (1938-1945). Svobodný, Petr. In: *Acta Universitatis Carolinae : Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. 36-38, č. 1-2, (1996-1998 [vyd. 2004],) s. 61-71

115

SVOBODNÝ, Petr. Rasová hygiena na lékařské fakultě Německé Karlovy univerzity v Praze (1938-1945). Svobodný, Petr. In: *Acta Universitatis Carolinae : Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. 36-38, č. 1-2, (1996-1998 [vyd. 2004],) s. 61-71

116

3.1.1 Působení na české eugenické hnutí

Čeští eugenici se stále více setkávali s německou rasovou hygienou, která se zabývala uchováním zdravé rasy, člověka nordického typu. Zaměňování plemenné charakteristiky s národní začalo být nebezpečné.¹¹⁷

Ladislav Haškovec, roku 1919, byl přítomen na Spojeneckém kongresu pro sociální hygienu (Inter-Allied Congress for Social Hygiene) jako československý zástupce Ministerstva zdraví a tělovýchovy. Němečtí rasoví hygienici však nebyli pozváni. Nejdůležitějším tématem, probíraným během kongresu, byla otázka obnovení veřejného zdraví a hygieny po první světové válce. Čeští eugenici byli proti principům německé rasové hygieny, které považovali za aristokratické a nedemokratické. Tento postoj otevřeně vyjádřili na kongresu. Vladislav Růžička napsal: „*Výběrová národní eugenika odpovídá základům německého myšlení. Proto není překvapující, že většina německých eugeniků jako např. Schallmeyer, Ploetz, Ammon, von Ehrenfels, Siemens, Lenz a další, s tímto byla spřízněna. (...) Je zřejmé, že s nimi souhlasí celý národ.*“¹¹⁸

Mimo rasové a národnostní problémy se čeští eugenikové snažili vypořádat s aplikovanou negativní eugenikou, zejména pak, když v Německu od 1. ledna 1934 vstoupil v platnost „sterilizační zákon“.¹¹⁹ Národní rada československá dne 24. února 1934 na diskusním večeru o problematice degenerativních vlivů doporučila uzákonění sterilizace. Eugenický ústav byl pověřen vypracováním osnovy československé sterilizační legislativy. Dne 21. března 1937 byla uveřejněna memoranda eugenického ústavu pro odbornou veřejnost. To obsahovalo směrnice

SVOBODNÝ, Petr. Rasová hygiena na lékařské fakultě Německé Karlovy univerzity v Praze (1938-1945). Svobodný, Petr. In: *Acta Universitatis Carolinae : Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. 36-38, č. 1-2, (1996-1998 [vyd. 2004]), s. 61-71. str 64

117

JANKO, Jan. Diskuse k eugenickému hnutí v Českých zemích. Janko, Jan. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha : Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249.

118

ŠIMŮNEK, Michal. „*Eugenics, Social Genetics and Racial Hygiene: Plans for the Scientific Regulation of Human Heredity in the Czech Lands, 1900-1925*“. In TURDA, Marius and WEINDLING, Paul J. *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*. Budapest: CEU Press, 2007. ISBN: 963 7326 81 2. str. 155

119

JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. Janko, Jan. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha : Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249

pro zákonnou úpravu sterilizace v Československu. Návrh pro zákonnou úpravu sterilizace však nikdy nedovedl své požadavky k cíli. Byl to důsledek nejenom politických tendencí, ale především neustálé konfrontace českého eugenického hnutí s německou rasovou hygienou.¹²⁰

3.1.2 Sterilizace

Nejradikálnější z prostředků negativní eugeniky je sterilizace. Jinými slovy umělé zbavení plodnosti pro dědičný defekt. Jedná se o přerušení pohlavních cest. U muže se jedná o vasektomii (tj. přerušení chámovodu), u ženy salpingectomie (tj. přerušení vejcovodu).¹²¹

Psychiatr Ernst Rüdín roku 1902 navrhoval na devátém Mezinárodním kongresu pro boj s alkoholismem v Brémách sterilizaci „nevléčitelných alkoholiků“. Jeho návrh byl zamítnut. V německém parlamentu se projednávaly roku 1914 návrhy na sterilizaci dobrovolnou, ale také byly zamítnuty.¹²²

Pro uplatňování německé rasové politiky byl ustanoven Expertní výbor pro populační a rasovou politiku dne 2. června 1933. Ten měl za úkol sestavit plán pro uplatňování nacistické rasové politiky. Nacistická vláda přijala Zákon o sterilizaci dne 14. července 1933. Jednalo se o Zákon o předcházení geneticky postižených potomků. Podle tohoto zákona mohl být člověk sterilizován, pokud genetický soud shledal, že trpí nějakou genetickou nemocí jako například slaboduchostí, schizofrenií, manio-depresivním šílenství, atd.

120

VOJTKO, Tibor. *Postižený člověk v dějinách: vybrané přednášky k dějinám speciálně pedagogické teorie a praxe*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005. Edice speciální pedagogiky (Gaudeamus). ISBN 80-7041-007-8.

121

SEKLA, Bohumil. *Dědičnost v přírodě a ve společnosti*. 3. vyd. V Praze: Život a práce, 1948.

122

PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Překlad Anna Pilátová. Praha: Academia, 2009. Stíny, sv. 10. ISBN 9788020017635.

Nový zákon o sterilizaci v Německu se měl začít užívat ve velkém měřítku. Mělo být zřízeno 1 700 soudů genetického zdraví a odvolacích soudů genetického zdraví. V roce 1934 bylo zřízeno 181 genetických soudů a odvolacích soudů. Bylo potřeba spolupráce lékařů, kteří měli registrovat každý případ genetické choroby. Návrh na sterilizaci podával rodinný či místní lékař, který případ předal příslušnému genetickému soudu. Genetické soudy dostaly jen během prvního roku 84 525 žádostí o sterilizaci. Ti, co sterilizaci odmítali, byli zpravidla posláni do koncentračního tábora.

Zákon o sterilizaci měl být neutrální v otázkách rasy. Téměř 400 000 osob bylo podrobena v době vlády nacistů sterilizaci. Sterilizace byla nejčastěji prováděna podvázáním vaječníků u žen a vasektomií u mužů. Zárok u žen vyžadoval hospitalizaci 8 až 15 dní. Lékaři proto vyvíjeli jiné metody. Jednalo se o zjištění vejcovodů injekcemi oxidu uhličitého nebo ozáření rentgenem. Během války vývoj sterilizačních metod a technologií neustále pokračoval. Byl podporován výzkum rychlých metod sterilizace pomocí rentgenových parsků.¹²³

3.1.3 Ženská otázka

Nacistický stát byl vybudován a řízen téměř výhradně muži. Asi proto zní oficiální nacistický přístup, že politika je „mužská záležitost“. Nacistická populační politika měla za cíl, aby ženy odešly z práce, vrátily se do domácností a měly co nejvíce dětí. Dokonce vláda začala prosazovat ideál rodiny se čtyřmi dětmi. Těm byly poskytovány všemožné výhody. Rasoví hygienici se obávali o pokles porodnosti. Z tohoto důvodu byl v roce 1931 navržen zákon. V něm bylo obsaženo, že kdokoliv, kdo by se pokusil „uměle zmenšit plodnost německého národa“, by byl poslán do vězení „za zradu rasy“. Němečtí rasoví hygienici se snažili o zachování rasy. Potrat byl povolen pouze ve výjimečných případech,

123

PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Překlad Anna Pilátová. Praha: Academia, 2009, 425 s. Stíny, sv. 10. ISBN 9788020017635.

kdy byla matka v ohrožení života, nebo z důvodů eugenických, pokud to bylo v zájmu rasové hygieny.

Německo bylo jediným státem na světě, kterému se podařilo zastavit pokles porodnosti. Na nejnižší hranici 14,7 porodů na 1000 obyvatel se dostalo v roce 1933. Za další rok dokázalo zvýšit porodnost na 18 a dále na 20 porodů na 1000 obyvatel.¹²⁴

3.1.4 Eutanázie

Eutanázie byla dalším způsobem, jak se zbavit „životů nehodných žití“. Slovo eutanázie původně znamenalo „lehká či mírná smrt“. V 19. století obhajovali zastánci eutanázie právo zvolit si čas a způsob smrti a právo ukončit život co nejméně bolestivým způsobem. Prostředkem zmenšování výdajů nebo způsobem, jak společnost zbavit „neužitečných hladových krků“, byla eutanázie doporučována ve 20. století. Zaručit někomu právo zemřít bez utrpení se ovšem velmi liší od požadavku, aby byly určiti jedinci nebo skupiny osob zabíjeny, protože jsou „nehodné žití“, společnosti neužitečné. V prvním případě jde o pokus poskytnout někomu v posledních okamžicích života jistou míru pohodlí. V druhém případě je to důvod bohužel pouze jen ekonomický. Společnost se chce zbavit finanční zátěže, která plyne z péče o lidské životy, které jsou považovány za neužitečné.¹²⁵

Říšský kancléř Adolf Hitler se v roce 1933 začal zabývat ideou, že se pokusí odstranit osoby duševně choré a postižené. Roku 1938 napsal Hitlerovi jistý otec Knauer s žádostí, aby jeho dítě smělo dostat „smrt z milosti“. Dítě se

124

PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Překlad Anna Pilátová. Praha: Academia, 2009, 425 s. Stíny, sv. 10. ISBN 9788020017635.

125

PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Překlad Anna Pilátová. Praha: Academia, 2009, 425 s. Stíny, sv. 10. ISBN 9788020017635.

narodilo slepé, retardované, bez ruky a bez nohy. Z pověření Hitlera lékař Karel Brandt (1904-1948) provedl šetření, jestli se věci mají tak, jak otec dítěte psal. Brandt mohl instrukci povolit, pokud se zpráva ukáže být pravdivá. Tento případ je známý jako „baby Knauer“ a stal se modelem, Hitler proto pověřil Karla Brandta a nacistu Hanse Hefelmanna, aby v podobných případech jednali stejně. Objevuje se výraz „lebensunwertes Leben“, tedy „život nehodný života“.¹²⁶ Formuje se operace zabíjení dětí. Projekt byl pod krycím jménem „Říšský výbor pro vědeckou evidenci těžkých, geneticky podmíněných nemocí“. V tomto projektu se počítalo pouze s lékaři, kteří měli „kladný přístup“. Porodní asistentky a lékaři měli evidovat děti, které trpí vrozenou vadou¹²⁷ a zprávu zaslat místním úřadům. Jednalo se i o děti do tří let věku trpící některým poškozením.

Tyto dotazníky vyplněné lékaři či porodními asistentkami se shromažďovaly v Berlíně v kanceláři Hanse Hefelmanna, který byl provozním vedoucím celé operace. Ty děti, které měly na dotazníku značku „plus“, dostaly doporučení k eutanázii. Ty děti, které směly žít, dostaly na dotazník „minus“. Ty z dětí, které byly označeny „plus“, se musely dostavit do některých ústavů uzpůsobených k účelu zabíjení. Injekce morfia, tablety a zplynování kyanidem nebo bojové plyny byly prostředky, které používaly k zabíjení dětí. Původně se tato operace vztahovala jen na děti do věku tří let. V prosinci 1940 byla hranice tří let překročena. Nakonec začala operace zahrnovat i děti ve věku osm, dvanáct, ale i šestnáct a sedmnáct let a to na podzim roku 1941. Program byl roku 1943 rozšířen i na zdravé děti nežádoucích ras. V květnu téhož roku byly v psychiatrické léčebně v Hadamaru zabíjeny i židovské děti. Celkový počet dětí, které byly zahrnuty v německém programu eutanázi, bylo více než 5 000.¹²⁸

126

VÁCHA, Marek Orko. *Místo, na němž stojíš, je posvátná země: o kruhu úcty k člověku, přírodě a celému vesmíru*. 1. vyd. Brno: Cesta, 2008. ISBN 978-80-7295-104-8.

127

Vrozené vady dítěte např.: idiotie, mongolismu (zvláště ve spojení se slepotou a hluchotou), mikrocefalie, hydrocefalie, chybějící údy, deformace hlavy, rozštěp páteře či tělesná vada způsobená elasticitou. (PROCTOR, Robert N. Rasová hygiena. Lékařství v době nacismu. s.205.)

128

Program dále pokračoval eutanázií na dospělých. Cílem bylo zbavit Německo osob slabých, postižených a „podřadných“. Celý program začal 18. července 1939, kdy dal Hitler svolení provádět eutanazie dospělých. Operace dostala krycí název „T-4“. Během vpádu německých armád do Polska proběhly první popravy dospělých psychiatrických pacientů. Roku 1940 bylo evidováno 4 400 pacientů, kteří byly v rámci „úklidu“ prostě zastřeleni. Lékaři začali vyvíjet metody, které by mohli užít při likvidaci. Velkou zkoušku eutanazie dospělých provedli na počátku ledna 1940 v psychiatrické nemocnici v Brandesburgu poblíž Berlína. Při této zkoušce i následujících akcích byl použitý oxid uhelnatý na doporučení toxikologů Ústavu pro kriminální technologii při Úřadu říšské kriminální policie. Do konce srpna 1941 bylo zabito 70 273 osob. Bylo to v době, kdy byla plynovací fáze operace zastavena.¹²⁹

I přes zastavení operace nadále pokračovalo zabíjení duševně chorých a tělesně postižených pacientů. Od roku 1942 však přebírají odpovědnost za provádění eutanazií jednotlivé nemocnice. Eutanazie však přestala mít formu celostátní operace, ale stala se součástí běžného provozu nemocnice.¹³⁰

Eutanazie se prováděla i na příslušnících „nižších ras“. Nacisté pohlíželi na Židy jako na „chorobnou rasu“. Navíc zde byla představa vyřešení židovské otázky lékařskými prostředky.¹³¹ Podle slov Adolfa Hitlera : *Antisemitismus z ryze citových důvodů najde svůj poslední výraz ve formě pogromů. Rozumový antisemitismus však musí vést k plánovitému a zákonnému potření a odstranění výsad žida, jež má na rozdíl od ostatních cizinců, kteří mezi námi žijí (cizinecké*

129 PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Překlad Anna Pilátová. Praha: Academia, 2009. Stíny, sv. 10. ISBN 9788020017635.

130 PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Překlad Anna Pilátová. Praha: Academia, 2009, 425 s. Stíny, sv. 10. ISBN 9788020017635.

131 PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Překlad Anna Pilátová. Praha: Academia, 2009, 425 s. Stíny, sv. 10. ISBN 9788020017635.

*zákonodárství). Jeho posledním cílem musí ale nezvratně být odstranění židů jako takových).*¹³²

3.2 Eugenické hnutí v polském diskurzu

Poláci mezi léty 1795 až 1918 žili na území tří států, Ruska, Pruska a Rakouska. Eugenické hnutí v polském diskurzu trvalo od roku 1905 až do vypuknutí druhé světové války. Vyznačovalo se tzv. pokrokovostí. Pojem „pokrokovost“ je užíván ve smyslu určité perspektivy. Ta je založena na přesvědčení, že člověk je zodpovědný za svůj vlastní osud a historie je proces vědomé dynamické evoluce. Rozvoj vědecký, technologický a etický je tedy pokrokovost. Hlavní myšlenkou eugeniků bylo vytvoření moderní a harmonické společnosti, bez sociálních problémů (jako alkoholismu, prostituce, fyzické postižení a onemocnění). Od roku 1880 se odráží v polském tisku rostoucí zájem o teorie dědičnosti a darwinismu. Ve veřejných diskuzích dominuje téma „degenerace“. Ovšem samotné eugenické hnutí v polském diskurzu začíná až od roku 1905 a to v důsledku revoluce, která se šíří z Ruska právě do Kongresu království Polska.¹³³

Roku 1903 byla založena skupinou lékařů a sociálních aktivistů Společnost pro boj se sexuálně přenosnými chorobami v Poznani. Poznaň byla v té době pod německou nadvládou. V čele společnosti byl lékař a sociální aktivista Franciszek Chlapowski (1846 - 1923).

Lékař Leon Wernic, absolvent imperiální Varšavské univerzity, se věnuje sociálním příčinám. Je předním eugenikem a přispěvatelem deníků *Ster* a *Ogniwo*, což jsou feministický a socialistický deník. Wernic psal i pro lékařské časopisy, například *Lékařství (Medycyny)* a *Lékařská kronika (Kronika Lakarska)*. Později

132

KRYL, Miroslav. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, 256 s. ISBN 978-80-7414-389-2. str 137

133

GAVIN, Magdalena, *Progressivism and Eugenic Thinking in Poland 1905-1939*. In: *tamtéž*, s. 167-184

byl Wernic zaměstnán v nemocnici St. Lazarus, která se nachází v srdci Varšavské dělnické čtvrti Powisle, jako lékař odpovědný za oddělení, později jako její ředitel. V letech 1905–1907 pracoval Wernic jako redaktor časopisu Zdraví (Zdrowie), což byl nejdůležitější polský deník, který se zabýval otázkami zdravotními a sociálními. Roku 1907 zakládá Společnost pro boj s pohlavními chorobami a prosazování principů aboliciosmu.¹³⁴ Wernic se stal pravidelným příspěvatelem časopisu Čistota (Czystósz).

Známa feministka Justyna Budzinska-Tylicka (1867-1936, biolog Benedykt Dybowski (1833–1930) a lékař Waclaw Miklaszewski (1868–1950) byly příspěvateli deníku. Všichni příspěvatelé byly příznivci Darwina, ale i švýcarského psychiatra a eugenika Augusta Forela (1848–1931). Forelovi přednášky a práce byly přeloženy do polštiny. Wróblewski, který začal s Wernicem spolupracovat, založil deníku partnerský Przyszość, v kterém následovalo Forelovo odvolání proti alkoholu uvedené v článku Pro polský lid: O degeneraci (1907).

Degenerace byla na počátku dvacátého století velmi diskutovaným tématem. Alkoholismus a pohlavní nemoci byly vnímány jako hlavní příčiny fyzické degenerace člověka. Podle lékařů působí nepříznivě na tělo počatého dítěte i sebemenší dávka alkoholu, která je užita při pohlavním styku. Leon Wernic byl zastáncem absolutního zákazu manželství mezi lidmi, kteří trpí nějakou závažnou nemocí.¹³⁵

Leon Wernic se roku 1915 stává přednostou oddělení pro boj proti prostituci a pohlavní choroby, které je založeno jako pobočka společnosti. Oddělení se přetransformovalo v plnohodnotnou společnost pro boj proti prostituci a pohlavní nemoci. V roce 1918 je Wernic jmenován velitelem druhé části Ministerstva zdravotnictví a sociální péče, které bylo odpovědné za boj proti pohlavním nemocím v druhé Polské republice. Polská eugenická společnost přispěla ke snížení

134

Abolicionismus – hnutí usilující o zrušení nebo zakázání nějakého zákona nebo fenoménu

135

GAVIN, Magdalena, Progressivism and Eugenic Thinking in Poland 1905-1939. In: tamtéž, s. 167-184

pohlavních a jiných přenosných onemocnění, ale i ke snížení mezinárodního obchodování se ženami.¹³⁶

V lékařském tisku začaly v roce 1917 debaty o dopadu války na velikost a stav polského obyvatelstva. Ve stejném roce se konal Kongres polských hygieniků, kde bylo řečeno, že odpovědnost za zdravý typ polského občana nese budoucí polský stát. Ještě před vznikem polského státu, Wernic ve spolupráci s politiky a lékaři nového státu, svolává kongres. Zde byly popsány široké otázky ohledně zdravotní a sociální péče polského státu. Eugenici se zabývali metodami kontrol porodnosti, právním postavením nemanželských potomků, poskytováním péče pro zanedbané děti a sirotky a prostředků pro boj proti prostituci a pohlavní nemoci. Nejdůležitější otázkou byla prevence rasové degenerace. Výsledkem kongresu bylo podání žádosti orgánům státu o nedobrovolnou sterilizaci osob nevléčitelně nemocných a zločinců, ale i naopak o dobrovolnou sterilizaci osob, které trpí nějakou dědičnou chorobou. Bylo to poprvé, kdy byla otázka sterilizace veřejně projednána.¹³⁷

Eugenické hnutí v Polsku ovlivnila také německá rasová hygiena. Vliv na polskou eugeniku měla kniha a brožury Alfreda Ploetze (1860–1940), Wilhelma Schallmayera (1857–1919) a Alfreda Grotjahna (1869–1931). Eugenici byli motivováni tzv. myšlenkou dobra. Představovali si, že sterilizace, pokud bude využívána v dlouhodobém horizontu, docílí v biologické evoluci člověka konečný stav dokonalosti.¹³⁸

Nejdůležitější otázka byla prevence rasové degenerace. Roku 1930 byl podán návrh radikálního opatření povinné sterilizace a to eugeniky Leonem Wenicem (1870-1953), Tomaszem Janiszewskim (1867-1939) a Wiktorem Grzywo-Dabrowskim (1885-1968). Jednalo se o sterilizaci nevléčitelně nemocných a zločinců s tresty vězení, ale i dobrovolné sterilizace osob trpících dědičnou chorobou. Mimo toho tu byl požadavek na právní zákaz sňatku mezi těmi, co jsou postiženi dědičnou chorobou. Bylo to poprvé, kdy byl návrh sterilizace veřejně

136

GAVIN, Magdalena, *Progressivism and Eugenic Thinking in Poland 1905-1939*. In: *tamtéž*, s. 167-184

137

GAVIN, Magdalena, *Progressivism and Eugenic Thinking in Poland 1905-1939*. In: *tamtéž*, s. 167-184

138

GAVIN, Magdalena, *Progressivism and Eugenic Thinking in Poland 1905-1939*. In: *tamtéž*, s. 167-184

projednáván. Zavedení sterilizace se neuskutečnilo pro nesouhlas římsko-katolické církve, ale i pro lhostejnost politickou. Eugenika byla odmítnuta jako součást polské státní ideologie, úředníci odmítli všechny návrhy na nucené sterilizace, povinné předmanželské certifikáty a jiné formy eugenické regulace.¹³⁹

3.3 Eugenické hnutí v maďarském diskurzu

Před rokem 1919 žili Maďaři na území Rakouska-Uherska společně s jinými národnostmi. Eugenika v Uhrách zůstává opomíjeným tématem. Maďarské politické a intelektuální osobnosti hlásali eugenické ideály, ale i přesto nebyly v Maďarsku žádné vědecké diskuze. Eugenika v Maďarsku byla většinou někde na okraji jako bezvýznamný historický detail. Maďarští eugenici i přes historická a akademická zanedbávání řešili problémy zdravotnické, sociální a politické, stejně jako v jiných zemích. Řešili otázky od sociální hygieny a duševní péče, po nucenou sterilizaci a sérologický výzkum etnických skupin.¹⁴⁰

V letech 1910–1918 byly v maďarském diskurzu založeny dvě eugenické školy. První skupina, která byla zastoupena prominenty jako byl István Apáthy, József Madzsar, Lajos Dienes, Zsigmond Fülöp, János Bársony nebo Mihály Lenhossék. U druhé skupiny převažuje aktivita jednoho jedince a to především Gézy von Hoffmanna. V této skupině ovšem figurují i eugenici, kteří jsou spojeni i s první skupinou, János Bársony a Ernő Tomor. Skupina se snaží ztotožňovat s myšlenkami, které jsou spojené s německou a americkou eugenikou, zejména s rasovou hygienou.¹⁴¹

Předpokladem příznivého prostředí pro vznik mnohých zajímavých teoretických debat o smyslu a praxi eugeniky v Evropě, počátkem 20. století, byly interakce

139

GAVIN, Magdalena, Progressivism and Eugenic Thinking in Poland 1905-1939. In: tamtéž, s. 167-184

140

TURDA, Marius, The First Debates on Eugenics in Hungary 1910-1918. In: tamtéž, s. 185-222.

141

TURDA, Marius, The First Debates on Eugenics in Hungary 1910-1918. In: tamtéž, s. 185-222.

eugeniků právě v Maďarsku. Nikde nebylo dosud zdokumentováno, že v letech 1910–1918 bylo Maďarsko v čele eugenického myšlení v Evropě.¹⁴²

Roku 1911 byla zorganizována Maďarskou akademií věd první diskuze o eugenice, tzv. Eugenika vita. Této diskuzi se zúčastnilo mnoho maďarských intelektuálů z různých oborů, včetně biologie, antropologie a psychiatrie.

Jeden z nejznámějších maďarských eugeniků, Géza von Hoffman, v letech 1914 – 1917 přispěl k evropské a americké debatě o rasové hygieně, eugenice a sterilizaci. Publikoval v Uhrách i v zahraničí.

Zastánci sociální hygieny János Bársony a József Madzsar z obavy o klesající porodnost a v atmosféře nacionalismu navrhli systém pro podporu zdraví rodiny. V Maďarsku, stejně jako konzervativní eugenici v Německu a Rakousku, vyvinuli vlastní hygienickou strategii. Tato strategie podporovala rasové hodnoty a novou myšlenku nacionalistické morálky. Eugenikům, jako byli Ernő Tomor a Géza von Hoffmann, kteří byli příznivci státní sociální podpory, se stala eugenika užitečným nástrojem. Usilovali totiž o zavedení populační politiky na podporu kvality narozených dětí. Eugenici z obou skupin se však shodovali v tom, že eugenická politika by měla zlepšit rasové kvality národa. Na tomto základě byla vytvořena Maďarská společnost pro rasovou hygienu a populační politiku Uher a to v roce 1917.

3.4 Anglosaská eugenika

Považovala jsem za nutné nastínit eugenické hnutí ve Spojených státech. Toto hnutí bylo pro české eugeniky velmi významné. Americkou eugeniku můžeme považovat do určité míry za vzor, podle něhož bylo české hnutí vybudováno.

Roku 1907 byla v Anglii založena Eugenická společnost vzdělávání (Eugenics Education Society). Ve Spojených státech amerických došlo

142

TURDA, Marius, The First Debates on Eugenics in Hungary 1910-1918. In: tamtéž, s. 185-222.

k založení takové společnosti v roce 1910. Eugenická hnutí netvořila jednotný myšlenkový proud, ale v každé zemi měly eugenické snahy více či méně odlišné cíle.¹⁴³

Na počátku 20. století žili v USA kromě původního obyvatelstva i tzv. „native born“ Američané¹⁴⁴, Afroameričané, ale i nové vlny emigrantů. USA fungovaly jako tzv. „Melting Pot“ různých národností. Protože rychle vzrostla vrstva chudiny, úřady chtěly tento nárůst zastavit. Imigranti byli označeni za zdeformované, nemocné a deviantní jedince. Do popředí tedy vystupuje eugenické hnutí. Na jedince, kteří do země přicházeli z „nenordických oblastí, bylo pohlíženo jako na nežádoucí a geneticky méněcenné. Klíčové bylo také zavedení zákona, a to již v roce 1891, který: „zamezil vstup do země idiotům, duševně chorým, osobám trpícím „odpornou“ či nebezpečnou nakažlivou chorobou, jakož i osobám usvědčeným ze zločinu či jiného hanebného trestného činu, popř. jiného zločinu „zavrženíhodné podlosti“.“¹⁴⁵ Eugenické hnutí, které na počátku 20. století začínalo vznikat, mělo pomoci zamezit těmto jedincům vstup do země.¹⁴⁶

Jedním z nejvýznamnějších amerických eugeniků byl biolog Charles Davenport (1866–1944). Davenport přišel na to, že barva hrachu je dědičná stejným způsobem jako barva očí u člověka. To znamená, že geny, které způsobují tmavou barvu očí, jsou dominantní vůči genům, které způsobují světlou barvu očí.¹⁴⁷

V American Breeders Association (Sdružení amerických chovatelů) docházelo ke genetickému výzkumu rostlin a živočichů. Byl zastáván názor, že

143

KRIEGERBECKOVÁ, Jitka : *Eugenické hnutí v USA jakožto vědecký pokus o biologické zdokonalení lidské rasy*. In: *Teorie a dějiny vědy a techniky. Sborník příspěvků z II. doktorandské konference oboru. 23.-24. září 2005*. s. 76 – 77.

144

Pozn. autora: Tedy přistěhovalci z „eugenicky vhodných“ zemí

145

KRIEGERBECKOVÁ, Jitka : *Eugenické hnutí v USA jakožto vědecký pokus o biologické zdokonalení lidské rasy*. In: *Teorie a dějiny vědy a techniky. Sborník příspěvků z II. doktorandské konference oboru. 23.-24. září 2005*. s. 79.

146

KRIEGERBECKOVÁ, Jitka : *Eugenické hnutí v USA jakožto vědecký pokus o biologické zdokonalení lidské rasy*. In: *Teorie a dějiny vědy a techniky. Sborník příspěvků z II. doktorandské konference oboru. 23.-24. září 2005*. s. 78 – 79.

147

KRIEGERBECKOVÁ, Jitka : *Eugenické hnutí v USA jakožto vědecký pokus o biologické zdokonalení lidské rasy*. In: *Teorie a dějiny vědy a techniky. Sborník příspěvků z II. doktorandské konference oboru. 23.-24. září 2005*. s. 79 – 80.

jestli je možné cíleně vyšlechtit ty nejdokonalejší jedince u zvířat, je možné stejně postupovat i při „šlechtění“ u člověka (human breeding). Američtí eugenikové se také snažili dokázat, že bílá rasa je všem nadřazená.¹⁴⁸

Výzkumem v oblasti eugeniky se na počátku 20. let zabývalo několik významných center. The Eugenics Record Office v New Yorku (1910), the Race Betterment Foundation v Kalifornii nebo the Eugenics Project ve Vermontu patřily mezi nejvýznamnější a nejpoblárnější centra. Odborný časopis *Eugenical News*, který vycházel v letech 1920–1938, informoval o pokroku ve výzkumu. Již zmiňované Eugenics Record Office bylo nejpoblárnějším centrem eugenického hnutí v USA a zabývalo se mimo jiné i terénním výzkumem. Ředitelem byl Charles Davenport, který byl jedním z nejradikálnějších členů hnutí.¹⁴⁹ Právě Davenport označil eugeniku jako nástroj k „zvyšování lidstva dokonalejším křížením“.¹⁵⁰ Mezi další významné ortodoxní eugeniky patřili např. Henry Osborn (1857–1935), Madison Grant (1865–1937). Dalším eugenikem byl Harry Laughlin (1880–1943), který byl známý především díky svým antisemitským postojům. Vliv eugeniků ve Spojených státech amerických zeslábl ve 30. letech. Důvodem byla silná kritika veřejnosti a také uvnitř hnutí docházelo k názorovým neshodám. Roku 1939 ukončila svou činnost *the Eugenics Record Office*, která byla obviněna z vytváření politické propagandy a podpory nacistických rasových teorií.¹⁵¹

Sterilizace byla pro americké eugeniky vhodným prostředkem k zamezení produkce defektního obyvatelstva. Hlavním cílem ovšem bylo zlikvidovat původní obyvatelstvo. Tyto sterilizace byly prováděny násilně a nedobrovolně. V průběhu 20. století se jedná o desetitisíce původních obyvatel a jejich

148

KRIEGERBECKOVÁ, Jitka : *Eugenické hnutí v USA jakožto vědecký pokus o biologické zdokonalení lidské rasy*. In: *Teorie a dějiny vědy a techniky. Sborník příspěvků z II.doktorandské konference oboru. 23.-24. září 2005.* s. 80 – 81.

149

KRIEGERBECKOVÁ, Jitka : *Eugenické hnutí v USA jakožto vědecký pokus o biologické zdokonalení lidské rasy*. In: *Teorie a dějiny vědy a techniky. Sborník příspěvků z II.doktorandské konference oboru. 23.-24. září 2005.* s. 80 – 81.

150

Cit. dle: KRIEGERBECKOVÁ, Jitka : *Eugenické hnutí v USA jakožto vědecký pokus o biologické zdokonalení lidské rasy*. In: *Teorie a dějiny vědy a techniky. Sborník příspěvků z II.doktorandské konference oboru. 23.-24. září 2005.* s. 82.

151

KRIEGERBECKOVÁ, Jitka : *Eugenické hnutí v USA jakožto vědecký pokus o biologické zdokonalení lidské rasy*. In: *Teorie a dějiny vědy a techniky. Sborník příspěvků z II.doktorandské konference oboru. 23.-24. září 2005.* s. 81 – 83.

míšenců. Nejčastěji byli takoví lidé prohlášeni za mentálně choré bez možnosti uzdravení a sterilizaci tedy nic nebránilo. Nikdo se neptal na názor „pacienta“. V 33 státech USA byly sterilizace legální a postupně bylo sterilizováno 65 000 žen. Jednalo se o geneticky původní Američanky (indiánky), nebo o africké černošky. Například v Californii byla provedena až třetina všech násilných kastrací vůbec.¹⁵²

Jak jsem výše zmínila, americkou eugeniku můžeme považovat do určité míry za vzor české eugenice. Břetislav Foustka označuje Spojené státy americké za „říši rychlejšího rozhodování“ a „zemi sociálních experimentů“. Zákony, které v USA byly zavedeny, zakazují manželství osobám postiženým některými nemocemi jako je choromyslnost, „blbství“, imbecilita, padoucnice, přijice či kapavka. Sankcí za nedodržení zákona může být pokuta, vězení nebo obojí. Zákon by měl chránit druhého manžela od škod.¹⁵³

Karel Hrubý schvaluje zákony související se sterilizací ve Spojených státech amerických. Hrubý tvrdí, že tyto zákony splní svůj účel a navíc jedinec nemá po sterilizaci žádná omezení. Sterilizace jsou tedy pro společnost dobré.¹⁵⁴

Také Bohumil Sekla schvaluje sterilizaci. Přidává ještě připomínku, že mnozí ze sterilizovaných osob se dokonce provdají či ožení, když odpadne obava z plození defektních dětí a prožijí plnohodnotný život.¹⁵⁵

152

NETVOR, Touareg. *USA: první země na světě, která uzákonila sterilizaci nevhodných lidských ras* (23.7. 2014). *Tajná společnost*. Dostupné z <http://tajnaspolecnost.blogspot.cz/2014/07/usa-prvni-zeme-na-svete-kttera-uzakonila.html> [cit. 2016-04-22]

153

FOUSTKA, Břetislav. *Slabí v lidské společnosti: ideály humanitní a degenerace národů*. Praha: Jan Laichter, 1904. Laichterův výbor nejlepších spisů poučných. str. 169

154

HRUBÝ, Karel. *Eugenika: člověk v zrcadle dědičnosti*. Vydání první. V Praze: Jos. R. Vilímeck, 1948. Světem a přírodou; sv. 7.

155

SEKLA, Bohumil. *Dědičnost v přírodě a ve společnosti*. 3. vyd. V Praze: Život a práce, 1948. str.259

ZÁVĚR

Pod pojmem eugenika si dnes spoustu lidí představí něco velmi negativního. Lidé si eugeniku spojují s hrůznými činy, které se staly během vlády nacistického Německa za 2. světové války. Eugenika má v této souvislosti špatnou minulost. Jen málo lidí si eugeniku spojuje s něčím pozitivním, co lidstvo obohatí nebo může být přínosné pro jeho budoucnost. Najdou se však lidé, kteří nevědí, o co jde. Moje vlastní zkušenost je, že lidi mají nejasné představy o obsahu pojmu eugenika. Lidská nevědomost ještě neznamena, že se neuplatňují, především v lékařství, ideje a hodnoty, které se eugenice blíží. Lidé neuvažují o tom, co dělají. Eugenické myšlení se dnes prosazuje v případech potratů z důvodů genetických nemocí nebo vrozených vývojových vad a vychází tak vstříc přáním rodičů; stojí v pozadí genetických screeningů, prenatální diagnostiky a částečně i asistované reprodukce.

Eugenika je vlastně myšlenka zlepšování kvality lidské rasy. Rozhodující vliv pro vznik eugeniky měl Charles Darwin a jeho evoluční teorie. Darwin se zabýval otázkou přírodního výběru. Přírodní výběr je vlastně boj o přežití a je základním hybným faktorem evoluce. K udržení kvalitního genofondu populace tedy měl pomáhat přírodní výběr. Eugenika vychází z genetiky, s výzkumu lidských vlastností. Eugenika souvisí s modernizací společnosti, s pokrokem medicíny a se vznikem sociálního státu. Medicína umožňovala, aby se množili a zůstávali na živu jedinci společensky méněcenní. Vzhledem k těmto faktorům byla obava, že lidská společnost začíná degenerovat. Díky genetice vznikl názor, že lidská rasa se dá šlechtit. Tím se dostáváme k sociálnímu darwinismu. Panoval totiž názor, že eugenika, by měla kompenzovat nedostatky přírodního výběru. Darwinismus začal být aplikován na společenské poměry. V praxi to znamenalo, že slabí jedinci nebudou chráněni. Ti silní se tedy budou moci prosadit a tím se dosáhne zlepšení kvality společnosti. V Německu se koncem 20. let 20. století začali vědci zabývat degenerací lidské rasy. Vznikla tzv.

německá rasová hygiena, která byla reakcí na tyto obavy. Věda pak padla do služeb nacistické moci a byla zneužita. Vždy však také existovala pomoc sociálně slabším jedincům a humanita. A co lidská práva? Nemá snad každý právo na život? Jedinci slabí, méněcenní, zatížení dědičnými chorobami, alkoholici, asociálové jsou pořád lidské bytosti a mají právo na život. A co křesťanská morálka? Měli bychom se přece ohlížet na to, co máme s druhými společného a ne na to, co je rozdílné. Křesťané by přece měli mít úctu k lidským stvořením. Lidé by měli objevovat lidskou dobrotu a společně bojovat za lepší svět. Každý by si měl vážit lidského bytí. Myšlenky eugeniků mohli být sice dobře míněné, ale byly správné? Nedá se přece tvrdit o někom, že je méněcenný jen kvůli tomu, že má například nějakou dědičnou nemoc. V otázce sterilizace, sňatkových vysvědčení a předmanželských lékařských prohlídek zastávám názor, že nikdo nemá právo zakazovat druhým sňatek nebo nutit někoho ke sterilizaci. Moje svědomí by mi nedovolilo se o to ani pokusit. Jak se členové eugenické společnosti stavěli k otázce lidských práv? Podle nich bylo omezování lidské svobody správné pro zlepšení biologické výbavy společnosti. Nejsou tedy myšlenky eugeniků v podstatě jen touha po dokonalosti a ideálu?

Prostředky k dosažení eugenických cílů můžeme rozdělit do dvou větví, pozitivní eugeniku a negativní. Pozitivní eugenika by byla ještě pochopitelná, když vezmu v úvahu, že upřednostňuje podporu silných a zdravých jedinců. Ale využití negativní eugeniky je pro mě nepochopitelná věc, která je absolutně neakceptovatelná z lidského hlediska. Když k tomu přičtu události, které provázely 2. světovou válku, vychází mi z toho jediný výsledek. A to, že eugenika je hrůzu nahánějící, nepochopitelná věda, která se dá velmi snadno zneužít.

Nesmím ovšem opomenout, že eugenika nás provází dnes a denně, jak už jsem uvedla, v podobě potratů, prenatální diagnostiky, klonování, antikoncepce a další.

Nyní se budu zabývat výzkumnými otázkami. Jak vzniklo české eugenické hnutí a kdo ho vedl? Obava degenerace lidské společnosti panovala i v českých zemích. Výsledkem této obavy byly snahy, o zkvalitnění lidské populace, které se projevily na počátku 20. století. Začalo se formovat české eugenické hnutí. Zprvu čtenáři a přispěvateli časopisu *Revue*, který byl vydávaný profesorem Ladislavem Haškovicem. Důležité pro další formování eugenického hnutí bylo zřízení instituce, která měla být základem pro eugenickou práci. Byla tedy založena Česká eugenická společnost, která byla již dříve navrhována Ladislavem Haškovicem. Dalšími významnými osobnostmi, kteří se podíleli na vzniku společnosti, byli Ladislav Růžička, Artur Brožek a Jaroslav Kříženecký.

Jaká byla hlavní témata českého eugenického hnutí? Velké slávě se eugenika těšila v meziválečném období. Otázka lidských ztrát a obava z vylidnění změnila lidské hodnoty. Čeští eugenici se setkávali s otázkou lidské degenerace a poklesu porodnosti. Velký důraz kladli na význam plodnosti a péči o kvalitu populace. Prosazení povinných předmanželských lékařských prohlídek a sňatková vysvědčení bylo jedním z hlavních témat. I přesto, že zavedení těchto řešení vypadalo v českém prostředí jako nejreálnější, nakonec se je nepodařilo prosadit.

Jaká byla podobnost, případně spolupráce českého hnutí se zahraničními eugenickými sdruženími? Působila na české eugenické hnutí německá rasová hygiena? Na počátku 20. století byly zakládány eugenické společnosti. V Německu nebo ve Spojených státech bylo přistoupeno k velmi radikálnímu řešení a to ke sterilizaci a eutanázii. V těchto zemích došlo dokonce k uzákonění těchto návrhů. Oproti tomu eugenické hnutí v polském a maďarském diskurzu nebyly tolik radikální. Byla zde samozřejmě snaha o zkvalitnění lidské společnosti. Eugenická hnutí v Německu, Spojených státech, polském a

maďarském diskurzu mají však společné to, že zde objevovala diskriminace a to rasově podložená. Jednalo se o etnické skupiny, původní obyvatelstvo, Romy, atd. Ve všech zemích včetně českých zemí bylo stejná myšlenka a to zkvalitnění lidské populace, lišila se však svými navrhovanými a někdy i realizovanými opatřeními. Eugenické hnutí ve Spojených státech bylo pro české eugeniky velmi významné. Považovali ho za určitý vzor, USA vnímali jako zemi rychlejšího rozhodování a sociálních experimentů. Byly zde zavedeny zákony, zakazující manželství osobám postiženým některými nemocemi a zákony o sterilizaci. Stejně tak v českých zemích se snažili prosadit tzv. sňatková vysvědčení a zákon o sterilizace. Tyto pokusy však oproti Spojeným státům neměly úspěch.

Které okolnosti přispěly k zániku českého eugenického hnutí? Prosazování předmanželských prohlídek bylo jedním z hlavních cílů českých eugeniků. Po neúspěchu v jejich prosazení dochází ke zmenšení vlivu a zájmu o české eugenické hnutí. Po zavedení norimberských rasových zákonů v Protektorátu vliv českých eugeniků znovu upadl. Na zánik českého eugenického hnutí měla po 2. světové válce bez pochyby odstrašující vliv i bilance německé rasové hygieny. V roce 1948 v Moskvě na lysenkovském zasedání, bylo skoncováno s genetikou jako vědou a tím pádem i s eugenikou. Roku 1952 ukončila Česká eugenická společnost svou činnost definitivně. Ve Spojených státech amerických začal projekt sterilizace pomalu upadat po 2. světové válce. Několik amerických států, mezi nimi Oregon a Kalifornie, v projektu sterilizace pokračovalo až do konce 60. let. Poslední násilná sterilizace v USA byla provedena roku 1981.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

BAKALÁŘ, Petr. *Tabu v sociálních vědách*. Praha: Votobia, 2003. Kontroverzně. ISBN 80-7220-135-2.

BROŽEK, Artur. *Zušlechtění lidstva: (Eugenika.)*. 2., přeprac. vyd. Praha: F. Topič, [1922].

111, vii s., [l.] tab. příl. Duch a svět: spisy populárně poučné; 6.

BUDIL, Ivo, *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-321-0.

ČÁDA, František, *Úkoly a význam „České společnosti eugenické“*. Revue 12, 1915, 177-185

GAVIN, Magdalena, Progressivism and Eugenic Thinking in Poland 1905-1939. In: TURDA, Marius and WEINDLING, Paul J. *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*. Budapest: CEU Press, 2007. ISBN: 963 7326 81 2. s. 167-184

HRUBÝ, Karel. *Eugenika: člověk v zrcadle dědičnosti*. Vydání první. V Praze: Jos. R. Vilímeck, 1948. Světem a přírodou; sv. 7.

CHESTERTON, G. K. *Eugenika*. Překlad Anna Kučerová. V Praze: Ladislav Kuncíř, 1928.

JANKO, Jan. *K eugenickému hnutí v Českých zemích*. In: *Dějiny věd a techniky*. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky 30, č. 4, (1997,) s. 237-249. ISSN 0300-4414

JANKO, J. – TĚŠÍNSKÁ, Emílie, *Technokracie v českých zemích: (1900-1950)*. Editor Emílie Těšínská. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1999. Studie z dějin techniky, sv. 3. ISBN 80-902464-5-1

KOLEKTIV AUTORU. *Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích*. 1. vyd. Praha: Diderot, 1999. ISBN 80-902555-2-3.

KRIEGERBECKOVÁ, Jitka: *Eugenické hnutí v USA jakožto vědecký pokus o biologické zdokonalení lidské rasy* [stať]. In: *Teorie a dějiny vědy a techniky: Sborník příspěvků z II. doktorandské konference oboru. 23. -24. září 2005*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2005. s. 73-114. ISBN 80-7043-431-7.

KRYL, Miroslav. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011. ISBN 978-80-7414-389-2.

KŘÍŽENECKÝ, Jaroslav. *Kapitoly o eugenice*. V Brně: A. Píša, 1921. Vševeď; 5.

MEDNIKOV, Boris Michajlovič. *Darwinismus ve 20. století*. Překlad Vladimír Přivratský. Praha: Panorama, 1980. Pyramida (Panorama).

MEISNER, Josef. *Rasismus hrozí kultuře: rasové teorie a eugenika*. Praha: Volná myšlenka, 1934.

PELNÁŘ, J., *Omezování a zakazování sňatků z důvodů eugenických*, ČLČ 58, 1919, s. 925-927

PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Překlad Anna Pilátová. Praha: Academia, 2009. Stíny, sv. 10. ISBN 9788020017635.

RŮŽIČKA, Vladislav. *Péče o zdatnost potomstva: (Eugenika)*. V Praze: Státní nakladatelství, 1923. Občanská knihovna; sv. 37.

RŮŽIČKA, Vladislav. *Biologické základy eugeniky*. Praha: Borový, 1923. Eugenická knihovna.

SEKLA, Bohumil. *Dědičnost v přírodě a ve společnosti*. 3. vyd. V Praze: Život a práce, 1948.

SEKLA, Bohumil. *Dědičnost a eugenika*. V Praze: Vysoká škola politická a sociální, 1946. 1 sv.

Stanovy České eugenické společnosti v Praze. Revue 12, 1915, s. 173-176

SVOBODNÝ, Petr. *Rasová hygiena na lékařské fakultě Německé Karlovy univerzity v Praze(1938-1945)*. Svobodný, Petr. In: *Acta Universitatis Carolinae : Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. 36-38, č. 1-2, (1996-1998 [vyd. 2004],) s. 61-71

ŠIMŮNEK, Michal. *Vladimír Bergauer a česká eugenika*. In: *Historia - Medicina - Cultura:sborník k dějinám medicíny*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. s. 205-242. ISBN: 80-246-1099-X

ŠIMŮNEK, Michal. „*Eugenics, Social Genetics and Racial Hygiene: Plans for the Scientific Regulation of Human Heredity in the Czech Lands, 1900-1925*“. In TURDA, Marius and WEINDLING, Paul J. *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*. Budapest: CEU Press, 2007. ISBN: 963 7326 81 2.

TURDA, Marius, The First Debates on Eugenics in Hungary 1910-1918. In: TURDA, Marius and WEINDLING, Paul J. *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*. Budapest: CEU Press, 2007. ISBN: 963 7326 81 2. S. 185-222

VÁCHA, Marek Orko. *Místo, na němž stojíš, je posvátná země: o kruhu úcty k člověku, přírodě a celému vesmíru*. 1. vyd. Brno: Cesta, 2008. ISBN 978-80-7295-104-8.

VOJTKO, Tibor. *Postižený člověk v dějinách: vybrané přednášky k dějinám speciálně pedagogické teorie a praxe*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005, Edice speciální pedagogiky (Gaudeamus). ISBN 80-7041-007-8.

WEINGART, Peter. „Struggle for existence: Selection and Retention of a Metaphor“. In MAASEN, S. – MENDELSON, E. – WEINGART, P. *Biology as Society, Society as Biology: Metaphors*. 1st ed. Dordrecht (The Netherlands): Kluwer Academic Publishers, 1995. ISBN: 1-4020-0251-3.

ZRZAVÝ, Jan. *Charles Darwin: dvě stě let od narození : sborník textů*. Vyd. 1. Editor Marek Loužek. Praha: CEP - Centrum pro ekonomiku a politiku, 2009. Ekonomika, právo, politika. ISBN 978-80-86547-80-0.

BRDIČKA, Radim. Eugenika zatracovaná a stále znovu objeovovaná: k 190. výročí narození Řehoře Mendela (20. července 1922 Hynčice - 6. ledna 1884 Brno). *Vesmír*, 2012, 91(7-8), s. 454-457. ISSN 0042-4544. Dostupné také z: <http://casopis.vesmir.cz/clanek/eugenika-zatracovana-a-stale-znovu-objevovana>.

NETVOR, Touareg. USA: *první země na světě, která uzákonila sterilizaci nevhodných lidských ras.* (23.7.2014). *Tajná společnost.* Dostupné z: <http://tajnaspolecnost.blogspot.cz/2014/07/usa-prvni-zeme-na-svete-ktera-uzakonila.html> [cit. 2016-04-22]